

Ўзбекистон Республикаси Олий ва Ўрта махсус таълим
вазирлиги

Гулистон Давлат Университети

“Миллий ғоя ва фалсафа” кафедраси

5111600 – «Миллий ғоя, маънавият асослари ва ҳуқуқ
таълими» йўналиши талабаси

Абдималиков Нуралининг

**« ЖАМИЯТИМИЗНИ ДЕМОКРАТЛАШТИРИШ
ДЕМОКРАТИК ҚАДРИЯТЛАР ВА СИЁСИЙ ОНГ »**

мавзусида ёзган

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

Ҳимоя учун қабул қилди
“Миллий ғоя ва фалсафа”
кафедраси мудири: ф.ф.н
Р.Маҳмудов _____
« ____ » _____ 2015 й.

Илмий раҳбар “Миллий ғоя ва
фалсафа” кафедраси
ўқитувчиси
Ж.Усманов _____
« ____ » _____ 2015 й.

Р Е Ж А

Кириш.....

I - БОБ. ЎЗБЕКИСТОНДА ДЕМОКРАТИЯНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ.....

1.1 Ҳуқуқий демократия тушунчаси мазмун ва моҳияти.....

1.2 Ўзбекистонда демократик фуқаролик жамияти асосларини яратилиши.....

II - И.А.КАРИМОВ АСРЛАРИДА ДЕМОКРАТИК ЖАМИЯТ ҚУРИШ АСОСЛАРИ.....

2.1 Демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг етти устувор мақсад-вазифалари концепцияси ҳамда инсон омили ва мезонлари.....

2.2 И.А.Каримов асарларида ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти қуриш муаммоларининг акс эттирилиши.....

III - МАҲАЛЛА ДАВЛАТ БОШҚАРУВИНИНГ ДАСТЛАБКИ БЎҒИНИ СИФАТИДА.....

3.1. Фуқаролик ўзини-ўзи бошқариш органларининг демократик тамойиллари.....

3.2. Маҳалла - ўзини ўзи бошқарув тизимининг муҳим ижтимоий органи.....

Хулоса.....

Фойдаланилган адабиётлар.....

Илова.....

К И Р И Ш

Мавзунинг долзарблиги. Ҳаммамизга маълумки, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қабул қилинишида унинг муқаддима қисмидаёқ (приамбуласида) мамлакатимизда ҳуқуқий демократик давлат, инсонпарвар давлат барпо этиш, фуқаролик жамияти қуриш, бу йулда халқаро ҳуқуқ нормаларига амал қилиш назарда тутилган ва Конституция даражасида мустаҳкамланган.

Юртимизда амалга оширилаётган барча, шу жумладан ҳуқуқий ислохотларнинг ҳам бош мақсади инсонпарвар демократик давлат барпо этишга қаратилган. Хусусан мазкур ислохотларнинг туб негизида инсонларнинг ҳаётий манфаатлари, ижтимоий эҳтиёжларини қондиришнинг усул ва воситаларни топиш, бир сўз билан айтганда, том маънодаги ҳақиқий фуқаролик жамиятини барпо этиш ётади.

Биз мустақилликка эришган дастлабки йиллардан бошлаб мамлакатимиз келажагини, давлатимиз ва жамиятимизнинг сиёсий-ижтимоий қурилишини белгилашда, мулк ва мулкий муносабатлар ҳақидаги принципиал масалаларни ҳал қилишда иқтисодиётимизни ва жамиятимиз ҳаётини модернизациялашни устувор вазифалардан бири қилиб қўйганмиз. Ўтган 20 йил ичида мамлакатимизда бр қатор ислохотлар ўтказилиб, маълум марраларга эришдик. Буларнинг барчаси давлатимиз раҳбари томонидан сўзланган нутқ ва маърузаларида акс эттирилмоқда. Демократия — (қад. юн. δημοκρατία — „халқ ҳокимияти“) — барча инсонлар тенглик билан коллектив қарорга келиш имконига ега сиёсий тузум. Демократияда фуқаролар еркинлиги ва тенглиги қонунларда мустаҳкамланган, халқ ҳокимиятчилигининг восита ва шакллари амалда орнатилган ва юзага чиқарилган боғлади. Демократия давлат билан инсон муносабатларини белгилайди. Демократиянинг асосий талаблари қопчилик ҳокимияти, фуқаролар тенг ҳуқуқлиги, улар ҳуқуқ ва еркинликлари ҳимояланганлиги, конституция ва қонунларнинг устуворлиги, ҳокимиятнинг болиниши, давлат

бошлиги ва ваколатли органларнинг сайлаб қўйилишидир. Демократиянинг *бевосита демократия* (асосий қарорлар йиғилишларда бевосита барча фуқаролар томонидан ёки референдумлар йўли билан қабул қилинади) ва *вакиллик демократияси* (қарорлар сайлаб қўйиладиган органлар томонидан қабул қилинади) шакллари бор.

Кишилик жамияти пайдо бўлганданок, демократиянинг куртаклари бор еди ва у ҳозир енг тараққий етган мамлакатларда ҳам ўзининг сўнгги чўққисига еришганича йўқ. Давлат билан бирга вужудга келган демократия инсоният тарихи давомида турли миллий-маданий шарт-шароитларга мослаша борган. Ҳар бир давлатда, миллатда ўзига хос кадриятлар, менталитет, анъаналар мавжуддир. Улар жамиятдаги демократик жараёнларга катта таъсир кўрсатади, бинобарин демократик муассасаларни шакллантиришда мазкур омиллар, албатта, ҳисобга олинади.

Юқорида баён этилганлар республикамызда мавжуд бўлган мазкур масалаларни ҳал қилишнинг долзарблигини белгилаб беради.

Ишнинг мақсади ва вазифалари. Мазкур тадқиқотнинг асосий мақсади мамлакатимиз ёшларини, айниқса ўсиб келаётган ёш авлодни комил инсон қилиб тарбиялашда, уларга ҳуқуқий давлатнинг, фуқаролик жамиятининг мазмун-моҳиятини, мамлакатимизда амалга оширилаётган демократик ислохатларнинг бугунги кундаги ахамиятини янада чуқурроқ тушунтиришдан, ҳуқуқий билимларини, ҳуқуқий саводхонлигини ошириш, ҳуқуқий маданиятини юксалтиришдан иборат.

Ишнинг илмий янгилиги ва амалий аҳамияти. Ишнинг илмий янгилиги шу бўлдики, мавзунини ёритишда Президент Ислам Каримовнинг “Мамлакатни модернизация қилиш ва янгилашни изчил давом эттириш – давр талаби”, Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” каби сўнгги нутқ ва маърузалари методологик асос қилиб олинди, уларда юртбошимиз томонидан кўрсатилган натижалар, белгиланган вазифалар ва

илгари сурилган ташаббуслар таҳлил қилинди ва шунингдек, бир қатор статистик маълумотлар солиштирилди.

Ишнинг амалий аҳамияти шундаки, унда келтирилган маълумотлардан “Демократик жамият қуриш назарияси ва амалиёти”, “Сиёсатшунослик”, “Ўзбекистон тарихи”, “Иқтисодиёт назарияси” ҳамда махсус курсларда тегишли мавзуларни ўтиш ва ўрганишда, рефератлар, битирув-малакавий ишлар ёзишда фойдаланиш мумкин. Шунингдек, корхона ва ташклотларда, аҳоли орасида ташвиқот-тарғибот ишларини олиб боришда фойдаланиш мумкин.

Ишнинг тузилиши. Битирув-малакавий ишимиз Кириш, адабиётлар таҳлил, танланган объектлар ва тадқиқот методлари, асосий қисмдаги 3 та боб, хулоса ва тавсиялар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловадан иборат. Шунингдек, мавзу юзасидан тақдимот тайёрланган.

Адабиётлар таҳлили

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар ва иқтисодиётни либераллаштириш масалалари бир қатор манба ва адабиётларда ёритилган. Бу адабиётларни шартли равишда 4 та гуруҳга бўлиб ўргандик. 1-гуруҳга қонун ва қонун ости ҳужжатлар, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Президент Фармонлари, фармойишлари, қарорлари киритилди. 2-гуруҳга бевосита Юртбошимизнинг асарлари киритилди. Булар орасида турли йилларда чоп этилган “Ўзбекистон - бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли”, “Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида” , “Мамлакатимизни мдернизация қилиш ва янгилашни изчил давом эттириш – давр талаби”, “Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир” ва бошқалар бевосита амалга оширилган иқтисодий ислохотлар ва олдимизда турган вазифалар билан боғлиқдир. 3-гуруҳ адабиётларга китоблар, дарслик ва қўлланмалар, рисоалар, тўплам, газета ва журнал мақолалари киритилди. Бу борада

Президентимиз асарларини ўрганиш бўйича тузилган ўқув-услубий мажмуалар муҳим ўрин тутди. Улар статистик маълумотларнинг бойлиги билан ажралиб туради. Шунингдек, А.Бекмуродов ва У.Ғафуровлар томонидан чоп этирилган “Ўзбекистон – иқтисодийни модернизациялаш ҳамда ислохотларни чуқурлаштиришнинг янги босқичи”, А.Бекмуродов, О.Г.Шимранова ва Н.Шамшиевлар томонидан тайёрланган “Оммабоп иқтисодий: моҳияти ва асосий тушунчалари” каби илмий оммабоп қўлланмалар таҳлилий маълумотларга бойлиги туфайли муҳим ўрин тутди. 4-гурӯҳга Интернет ресурслари киритилди. Бу ерда ҳам турли йилларда амалга оширилган иқтисодий ислохотлар ҳақида узил-кесил маълумот топиш мумкин.

Танланган объектлар ва тадқиқот методлари

Ишимизнинг асосий объекти сифатида иқтисодий ҳаётни либераллаштириш жараёни олиниб, бу борада ўзбек моделининг аҳамияти, мустақиллик йилларида амалга оширилган иқтисодий ислохотлар, иқтисодийтимизнинг ҳозирги кундагит аҳволи ва олдимизда турган вазифалар таҳлил қилинди. Ишни ёзишда таҳлил, статистик солиштириш, умумлаштириш методларидан фойдаланилди.

И -БОБ. ЎЗБЕКИСТОНДА ДЕМОКРАТИЯНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ.

1.1. Ҳуқуқий демократия тушунчаси мазмун ва моҳияти.

Хозирги даврнинг бутун мураккаблиги ва зиддиятларига карамай унинг сиёсий соҳасидаги умумий йуналиши - демократия эканлиги шубҳасиз. Бу ҳақда қуп гапиришади, қуп ёзишади, қарорларнинг тугрилигини у билан асослашади, сиёсий фаолиятнинг услублари, воситалари, мақсадларини, руй бераётган жараёнларни унинг номи билан изохлашади. Янги ташкилот, ҳаракатлар, шу жумладан, миллий ҳаракатлар ҳам демократик либосларга бурканади. Инкироздан чиқишнинг ягона йули-ижтимоий-сиёсий ҳаётни демократлаштириш ва жозибали идеал-демократик жамиятдир, деган фикр қайта-қайта такрорланади. Инсоният орзулари, интилишлари, қундалиқ ҳаёти ана шу гоялар билан сугорилган. Лекин, айрим манбаларга караганда, жаҳондаги 200 мамлакатдан атиги 40 тасинигина тула қонли демократик деб аташ мумкин. Жаҳондаги бирор мамлакатни демократиянинг ёркин намунаси тимсоли сифатида қурсатиш қийин.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси «Ўзбекистон — суверен демократик республика» эканлигини эълон қилувчи ва қонуний мустақилловчи муҳим қоидадан бошланади. Бинобарин, давлат халқнинг, ўз фуқароларининг иродасини ифода этади ва фақат суверен давлатгина фуқароларнинг ҳуқуқ ҳамда ман- фаатларини тула ва ҳар томонлама таъминлаши мумкин.

Давлат суверенитети деганда, давлат ҳокимиятининг устуворлиги, унинг мамлакат ичкарисида ҳам, халқаро майдонда ҳам тўла мустақиллиги тушунилади. Суверенитет давлат ҳокимиятининг алоҳида хусусияти бўлиш билан бирга, давлатнинг муҳим белгиси ҳам ҳисобланади. Ўзбекистонда давлат ҳокимиятини ташкил этишнинг энг муҳим конституциявий тамойилларидан бири — давлат суверенитети принципи ҳисобланади. «Давлат суверенитети» ибораси франсузча «юқори ҳокимият», «олий

ҳокимият» деган маънони англатади. Суверен давлат ички ва ташқи сиёсий фаолиятида ўзининг мустақил ва олий давлат ҳокимиятига, яъни қонун чиқарувчи ҳокимиятига эга бўлади.¹

Ўзбекистон Конституциясида эълон қилинган «суверен демократик республика» деган иборанинг асосида халқнинг тўла ҳокимлиги принципи ётади.

Суверенитет, аввало, давлат томонидан унинг ички функциясини амалга оширишда намоён бўлади. У айниқса, давлатнинг суверен ҳуқуқларида бевосита кузга ташланади. Жамиятда ҳуқуқий тартиб урнатиш, мансабдор шахсларга, жамоат бирлашмаларига ва фуқороларга ҳуқуқлар берилиши ҳамда мажбуриятлар юклатилиши — буларнинг ҳаммаси давлат ҳокимиятининг бошқа ҳокимиятлардан юқори эканлигини билдиради. Фақат давлат ҳокимиятигина нуфузли таъсир ўтказишга, зарур бўлганда эса жамият ҳаётининг ҳамма томонларига таъсир кўрсатишга қодир. Бу унинг кенг қамровли эканлигини, чиндан ҳам мустақиллигини кўрсатади.

Давлат ҳокимиятининг олийлиги унинг ўша давлатдаги барча ҳуқуқий муносабатларни тартибга солишида, умумий ҳуқуқий тартибот ўрнатишида ҳамда давлат органлари, жамоат бирлашмалари, мансабдор шахслар ва фуқороларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини мустаҳкамлашида намоён бўлади. Давлатнинг бутун ҳуқуқида олий давлат органи томонидан чиқарилган конституция ва қонунларнинг устуворлиги давлат ҳокимияти олийлигини билдирувчи асосий белгиси сифатида тан олинади.

¹ «Суверенитет» деган ибора давлат-ҳуқуқий маънода биринчи марта XVI «асрда франсуз олими Ж. Боден томонидан киритилган. Ж. Боден ўзининг «Давлат тўғрисида олти китоб» асарида давлатни «суверен ҳокимият воситасида кўплаб оилалар ва уларга тегишли нарсалар» устидан адолатли ҳукмронлик қилиш воситаси сифатида тушунишни таклиф этганди. «Суверенитет», «суверен ҳокимият» унинг назариясидаги муҳим тушунчалардир. Унинг фикрича, суверенитет «давлатнинг доимий ва мутлак ҳокимиятидир». Айни пайтда Ж. Боден назариясининг ўзига хос томони шундаки, одамларнинг бутун жамоаси суверен ҳокимиятнинг энг яқин ва бевосита амалга оширувчиси бўлаолмайди, bu vazifani хамманинг устидан ҳукмрон бўлган давлатпаноҳ (ёки олий орган) bajarish мумкин. Шу тариқа у халқ суверенитетини кейинги уринга суриб, уни davlatpanoh суверенитетига алмаштиради.

Шундай қилиб, давлат ҳокимиятининг олийлиги бу ҳокимиятнинг шундай ҳолатдаки, бунда бошқа ҳеч бир ҳокимият ундан устун бўлмайди ва бўла олмайди. Бироқ ҳокимиятнинг олийлиги унинг чексизлигини билдирмайди. Демократик давлатда у доимо қонун билан чеклаб қўйилади. Давлатнинг суверен ҳокимияти ўзга барча ҳокимиятлардан устун туради. Давлат ҳокимиятининг олийлиги уни ягона сиёсий ҳокимият сифатида расмийлаштиради, бу давлат ҳокимияти билан мувозий тарзда бошлади бирон- бир сиёсий ҳокимиятнинг мавжуд бўлишини истисно этади.

Давлат ҳокимиятининг бирлиги давлатнинг олий ҳокимиятини ташкил қилувчи ягона орган ёки органлар тизими мавжуд бўлишида ифодаланади. Давлат ҳокимияти бирлигининг юридик белгиси давлат ҳокимияти олийлигини ташкил қилувчи органлар тизимининг бевосита давлат функцияларини бажариш учун зарур бўлган ваколатларни қамраб олишини англатади.

Суверен давлат ҳокимиятининг асосий хусусияти унинг мустақиллиги ҳисобланади. Давлат ҳокимиятининг мустақиллиги шу давлатнинг бошқа давлатлар билан тўғридан-тўғри, бевосита муносабатларида ўз ифодасини топади.

Мамлакат ичкарасидаги давлат ҳокимиятининг суверенитети унинг ташқарисидаги мустақиллиги билан чамбарчас боғлиқ. Давлат суверенитети уни халқаро муносабатларда ҳам мустақил эканлигини билдириб, бунда давлат халқаро ҳуқуқнинг тўла ҳуқуқий субъекти сифатида майдонга чиқади. Ўзбекистоннинг ташқи сиёсати, унинг Конституциясида белгилаб қўйилганидек давлатларнинг суверен тенглигига ва халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган бошқа қоидалари ва нормаларига асосланади. Давлатларнинг суверен тенглиги принципи халқаро ҳуқуқнинг умум тан олинган принципларидан бири сифатида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Уставида ҳам мустаҳкамланган.

Конститутсиянинг 1- моддасидаёқ Ўзбекистоннинг ҳам суверен, ҳам демократик республика деб эълон қилиниши жуда катта халқаро ҳуқуқий аҳамиятга моликдир. Чунки демократик республика ҳақида сўз кетар экан, аввало, ушбу давлатда демократик тартиблар қарор топганлиги, давлат бевосита кенг халқ оммаси қўлида эканлиги назарда тутилади.

Конститутсиямизга мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси демократик давлатдир. Давлатнинг демократиклиги, аввало, унинг халқпарварлигида, давлат ҳокимиятининг қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятига бўлинишида, мафкуравий ва сиёсий ҳурфикрликда, фуқароларнинг маҳаллий ўзини-ўзи бошқаришида ўз аксини топади. Бинобарин, Ўзбекистонда давлат ҳокимиятининг бирдан-бир манбаи халқдир. Бу давлатнинг халқчиллигини, демократиклигини англатади.

Юридик нуқтаи назардан караганда, «халқ» сўзи «фуқаролар» тушунчаси билан уйғун бўлиб, яхлит давлатга мансублик ва бирликни ифодаловчи, давлатга хос кишиларнинг умумийлигидир. Халқ давлатнинг жисмоний асосини ташкил этади.

Ҳокимият кимнидир бошқаришни, ўз-ўзига бўйсиндиришни англатади. Ҳокимият — ижтимоий ҳодиса. У кишилик жамиятининг юзага келиши билан пайдо бўлади ва барча инсонлар жамиятида мавжуддир, чунки барча инсонлардан жамиятни турли восита ва эҳтиёжлар орқали бошқаришни таъминлаш талаб қилинади.

Давлатнинг юзага келиши билан унинг муҳим белгиси сифатида давлат ҳокимияти ҳам пайдо булади. Давлат ҳокимияти ўзининг энг асосий элементи сифатида барча жамият аъзоларининг умумий хоҳиш-иродаси ва қарашини акс эттиради. Давлат ҳокимияти — халқ ҳокимиятининг ягона шакли эмас. Унинг бошқа шакли маҳаллий ўзини-ўзи бошқаришдир. Фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари давлат ҳокимияти тизимига кирмайди.

Демократия халқ ҳокимиятчилиги турли кўринишларининг тан олиниши ва реал амалга оширишидир. Халқ суверенитети халқнинг ўз ҳокимиятини мустақил, тегишли конституциявий механизмлар воситасида ўз манфаатлари йўлида амалга оширишини англатади. Халқ ижтимоий ҳаётнинг барча жавҳаларида ҳокимиятнинг тўла соҳиби сифатида майдонга чиқади ва у ҳокимиятни ҳеч ким билан бўлишмайди. Ҳокимиятни Конституциянинг 7- моддасида назарда тутилмаган тартибда ўзлаштириш, ҳокимият идоралари фаолиятини тўхтатиб қўйиш ёки тугатиш, давлат ҳокимиятининг янги ва мувозий таркибларини тузиш ғайриконституциявий ҳисобланади ва қонунга биноан жавобгарликка тортилишга асос бўлади.

Демократик жамиятда ҳокимият қонуний (легитим) тарзда ташкил этилади ва халқнинг назорати остида амалга оширилади. Ўзбекистон Республикасининг Президенти И.А.Каримов жамиятда демократия қай даражада эканлигини белгиловчи учта мейёр бор, дейди. «Булар — халқ қарорлар қабул қилиш жараёнларидан қанчалик хабардорлигидир. Ҳукумат қарорлари халқ томонидан қанчалик назорат қилиниши, оддий фуқаролар давлатни бошқаришда қанчалик иштирок этишидир»¹. Шу тариқа демократия теранлашиб ва кенгайиб боргани сайин халқ ҳокимиятчилиги давлатнинг шакли ҳамда бошқарув усули сифатида ҳокимиятга эгалик қилиш ва амалга оширишнинг ташкилий принципига айланади. Ҳокимият идоралари халқ ишончига қанчалик сазовор бўлса ва унга таянса, шунчалик тулақонли ҳамда ваколатли бўлади.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси мамлакатни демократик йўлдан ривожлантиришнинг ҳуқуқий кафолатидир. Асосий Қонунимизнинг демократик жамият қарор топишига қўшган жуда катта ҳиссаси шундан иборатки, у мавҳум жамият ёки умуман халқнинг эмас,

¹ Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор таракқиёт юлида. 6-том. — Т.: Ўзбекистон, 1998,— 156— 157-ботлар.

балки муайян инсоннинг эҳтиёжлари, манфаатлари, ҳуқуқ ва эркинликларига қаратилгандир. Конституциявий норма ва қонунларнинг устуворлиги, уларнинг инсон манфаатларини кўзлаб иш тутишга ва шу доирада ижтимоий ўзаро муносабатларни мақбул ҳолга келтиришга йўналтирилганлиги мамлакатда барқарорликни ҳуқуқий жиҳатдан таъминлашнинг, фуқаролик жамияти асосларини қарор топтиришнинг асосий омидидир.

«Демократия» ибораси юнонча «халқ ҳокимияти» деган маънони билдиради. Бундай давлат бошқаруви шаклида ҳокимият халқ томонидан бевосита ёки вакиллик органлари орқали амалга оширилади. Демократик давлат фуқароларнинг давлат ва жамоат ташкilotларини бошқаришдаги ҳуқуқларини амалда таъминлайди, шундай иштирок шароит яратади ва ёрдам беради, шахснинг ҳуқуқ ва эркинликлари тула-туқис амалга оширилишини кафолатлайди. Ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида қонун билан бевосита тақиқланмаган фаолиятни амалга оширишга юл қуйилади.

Демократик давлат — давлатнинг тамомила янги тарихий шаклидир. Бундай давлат утмишда булган эмас. У ижтимоий адолат тамойилларига, ҳуқуққа, қонунга, қонунийликка асосланадиган давлатдир. Утмиш жамиятларда халқ давлатга кул каби хизмат қилган, унга батамом қарам булган, инсон давлат машинасининг бир мурвати деб ҳисобланган булса, демократик давлат эса, аксинча, халқ учун хизмат қиладиган, унинг манфаатларини, ҳақ- ҳуқуқларини таъминлайдиган давлатдир.

Узбекистон Конституциясида уз аксини топган «демократия» тушунчаси мутлақ халқ ҳокимиятчилиги ҳукмронлигидан далолат беради. Чунки Конституциямизнинг бир қднча боблари ва моддалари ҳақиқий халқ ҳокимиятчилиги руҳи билан суғорилган. Масалан, 2-моддада айтилганидек «Давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилади. Давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ва фуқдролар олдида масъулдирлар». 9-моддага кура, жамият ва давлат ҳаётининг энг муҳим

масалалари халқ муҳокамасига такдим этилади, умумий овозга (референдумга) қўйилади. 10-моддага биноан эса, Ўзбекистон халқи номидан фақат у сайлаган Республика Олий Мажлиси ва Президенти иш олиб бориши мумкин. Демак Конститутсияда мустақамлаб қўйилганидек Ўзбекистонда халқ давлат ҳокимиятининг бирдан-бир манбаидир.

Конститутсиямизнинг 1-моддасида мустақил, суверен давлатимизнинг «Ўзбекистон Республикаси» ёки «Ўзбекистон» деб юритилиши алоҳида ўқтирилади ва бу икки хил номланишдан катъи назар, улар бир маънони англатиши таъкидланади. Бу тарихда биринчи марта Ўзбекистон ҳақиқий маънодаги миллий мустақил давлат мақомига эга бўлганлигининг рамзий ифодасидир.

«Ўзбекистон» деган ном узининг мазмунига фақат 1991 йил 8 сентябр куни — ўзбек халқи мустақилликка эришган санадан иошлаб эга бўлди. Шу сабабли Конститутсияда эътироф этилган «Ўзбекистон Республикаси», «Ўзбекистон» деган иборалар чуқур мазмунга эга бўлиб, ҳозирги кунда бу ном жаҳон халқларига тобора кўпроқ танилиб бормокда.

Ўзбекистон республика шаклида идора қилинадиган давлатдир. Республика шаклидаги давлат бошқарувининг асосий сифатловчи белгиси шундаки, бунда давлат ҳокимияти органлари давлат бошлири муайян муддатга сайлаб қўйилади. Худди мана шу жиҳати билан давлатнинг республика шакли монархиядан (яни, яқка ҳокимлик ҳукм сурадиган ва ҳокимият ваколатлари ворислик ҳуқуқи асосида мерос бўлиб ўтадиган давлатбошқаруви шаклидан) фарқ қилади.

Республика шаклидаги давлатда демократияни қарор топтириш учун қулай имкониятлар яратилади. «Республика» тушунчаси «демократия» тушунчаси билан борлиқдир. Бошқарувнинг республика шакли, қоида тариқасида, мамлакатда демократик сиёсий тузумни кафолатлайдиган

демократик ташкилий давлат ҳокимиятини ифода этади¹. Аслида демократиянинг узи давлат шакли саналади. Шу боис демократия республика шаклидаги давлатнинг мазмун-моҳиятини янада тулдиради.

Демократик республика эркинлик учун ижобий хизмат қилади, унинг ривожланишига кумаклашади, ижтимоий тенгликни юзага келтиради, сайловлардаги тенглик давлат мансабларига эришишдаги тенг ҳуқуқдилик таълим олиш ва мулкка эга булиш соҳасидаги тенглик сиёсий ироданинг шаклланишида кдтнашиш хдмда давлат ҳокимиятига даъвогар кучларни ҳуқуқий жихатдан ташкил этишдаги имкониятлар тенглиги айнан демократик республикада намоён булади.

«Республика» ибораси лотинча «умумхалқ иши» деган маънони билдиради. Республика давлат бошқдруви шакли булиб, бунда ҳокимиятнинг барча олий органлари ё сайлаб куйилади ёки вакиллик органлари (парламентлар) томонидан тузилади. Конституциямизга кура, Ўзбекистонда қонун чиқарувчи орган, яъни олий давлат ҳокимияти органи — Олий Мажлис ҳам, давлат бошлиғи Президент ҳам фуқдролар томонидан сайланади.

Мустаксллик туфайли Ўзбекистонда давлат бошқарувининг янги, замонавий ва самарали тизими шакллантирила бошланди. «Президентлик бошқарув усули — шу тизимнинг узагидир».²

Давлат бошқарувининг президентлик шакли Ўзбекистонда тасодифий равишда юзага келмади. Давлат бошқарувининг бу замонавий ва самарали шаклини юзага келтиришда халқдмизнинг давлатчилик соҳасидаги куп минг йиллик тарихий тажрибалари, юртимизнинг муайян шарт-шароитлари, халқдмизнинг анъаналари ва менталитета, узига хос хусусиятлари,

¹ Саидов А., Таджиханов У., Одиқрриев Х. Давлат ва ҳуқуқ асослари: Дарс-лик. — Т.: Шарқ, 2002,— 67-бет

² Каримов ИЛ. Ўзбекистон: миллий истикдол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-том.— Т.: Ўзбекистон, 1996,— 37-бет

шунингдек ҳозирги замон илрор давлатларининг тажриба ва ютукдари ҳисобга олинди.

Жаҳон тарихий тажрибаси президентлик бошқарув шакли давлат бошқарувининг энг мақбул, халқ манфаатлари эҳтиёжларига жавоб берадиган қулай тизимларидан бири эканини курсатиб турибди. Масалан, ҳозирги вақтда Бирлашган Миллатлар Ташкилотига аъзо 192 давлатдан 140 тасида Президент лавозими жорий қилинган бўлиб, уларнинг аксарияти президентлик республикасидир. АКШ, Франция, Аргентина, Бразилия, Мексика Россия Федератсияси, Гондурас, Гамбия, Уругвай ва бошқа давлатлар шулар жумласидандир.

Ўзбекистонда жорий этилган давлат бошқаруви президентлик усулининг мазмун-моҳияти, асосий тамойиллари, узига хос хусусиятлари, Президентнинг ҳуқуқий мақоми, ваколатлари Асосий Қонунида ҳамда 1991 йил 18 ноябрда қабул қилинган «Ўзбекистон Республикаси Президентини сайлоvi тўғрисида»ги Қонунда баён этилган.

Шундай қилиб, Юртбошимиз айтганидек «Ўзбекистон — келажак буюк давлат». Бу — мустақил, демократик ҳуқуқий давлатдир. Бу — инсонпарварлик қоидаларига асосланган, миллати, дини, ижтимоий аҳволи, сиёсий эътиқодларидан қатъи назар, фуқороларнинг ҳуқуқдари ва эркинликларини таъминлаб берадиган давлатдир.¹

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқдол, иқтисод, сиёсат, мафкура. И шм. Т.: Ўзбекистон, 1996.— 44-бет.

1.2. Ўзбекистонда демократик фуқаролик жамияти асосларини яратилиши.

«Демократиянинг энг юқори поғонаси фуқаролик жамиятидир»

Ислом Каримов.

“Демократия ҳамма жойда бир хил. Унинг умумий тамойиллари ҳамма учун тушунарли: бу – демократиянинг ажралмас қисми бўлган халқ ҳокимияти, халқнинг хоҳиш-иродаси ва очиқ, эркин сайловлардир. Бу – охир-оқибатда ҳар қандай демократиянинг энг юқори поғонаси бўлган фуқаролик жамиятидир”¹.

Ҳуқуқий демократик давлатнинг муҳим тамойилларидан бири саналган, Ўзбекистон Республикасида белгиланган сиёсий ҳуқуқлар негизини ташкил этувчи фуқароларнинг давлат ва жамият ишларини бошқаришда бевосита ва билвосита иштирок этиш ҳуқуқларининг кафолатлари, энг аввало,

¹ И.Каримов. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси // Халқ сўзи, 2010 йил 13 ноябрь.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясида мустаҳкамланган “Халқ давлат ҳокимиятининг бирдан-бир манбаидир” деган тамойилни амалга ошириш мақсадини кўзлайди.

Фуқаролик жамияти – бу юксак фазилатларга эга бўлган инсонлар жамиятидир. Фуқаролик жамияти – бу шундай ижтимоий тузумки, унда қонун устуворлиги таъминланади, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари қарор топади, сиёсий партиялар ва институтлар, мафкура ва фикрларнинг хилма-хиллиги таъминланади, инсонга унинг иқтисодий, сиёсий ва маданий ҳаёти шакллари эркин танлаш қафолатланади, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг мавқеи юксак бўлади.

Фуқаролик жамиятида давлат ва унинг органлари фаолияти устидан фуқароларнинг жамоатчилик назорати ўрнатилади. Давлатнинг бир қатор ваколатлари жамоат ташкилотлари зиммасига юкланади. Айтиш мумкинки, фуқаролик жамиятини қуриш кучли давлатдан кучли жамият сари босқичма-босқич ўтиш орқали рўй беради. “Фуқаролик жамияти” тушунчаси илк бор қадимги Греция ва Римда вужудга келган. Фуқаролик жамияти ҳақидаги дастлабки фикрлар Аристотелнинг “Сиёсат” асарида ёритилган. Унинг фикрига кўра, инсоннинг эркин яшаши учун жамиятда қонунлар устувор бўлиши лозим.

Шарқда фуқаролик жамияти тушунчасига нисбатан ўзига хос талқинлар мавжуд. Бу одоб-ахлоқ, маданият ва ҳуқуқнинг уйғунлашган шакли билан боғлиқ. Жумладан, қадимий ёдгорлик бўлмиш “Авесто”да кишиларнинг биргалашиб яшаши, инсонлар ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг ахлоқ нормаларига таяниши каби ғоялар олдинга сурилган. Абу Наср Форобийнинг асарларида, хусусан, унинг “Фозил одамлар шаҳри” асарида давлатни бошқаришда адолатли қонунларга таяниш лозимлиги уқтирилади.

“Фуқаролик жамияти” тушунчаси кенг ва тор маъноларда қўлланади. Фуқаролик жамияти кенг маънода жамиятнинг шундай қисмини билдирадики, бу қисмда давлат ва унинг тузилмалари бевосита қамраб олинмаган бўлади. Фуқаролик жамияти тор маънода, яъни ўз маъносида

хукукий давлат билан бевосита боғлиқ. Фуқаролик жамиятида эркин ва тенг хукукли ҳамкорлик ҳукмронлик қилади.

Ҳозирги замон фуқаролик жамиятининг таркибий элементлари қуйидагилардан иборат: фуқаролик жамиятининг иқтисодий ташкилоти (1), фуқаролик жамиятининг ижтимоий ташкилоти (2) ва фуқаролик жамиятининг ижтимоий-сиёсий ташкилоти (3). Мамлакатимизда фаолият юритаётган фуқаролик жамияти институтларини қуйидагича таснифлаш мумкин.

Фуқаролик жамияти институтларининг таснифи.

Иқтисодий соҳада:

1. Хусусий мулк асосида фаолият юритадиган нодавлат ташкилотлари;
2. Ширкат хўжаликлари ва уларнинг уюшмалари;
3. Ижара асосида ишловчи жамоалар;
4. Ҳиссадорлик жамоалари;
5. Молиявий жамғармалар ва уюшмалар;
6. Ишлаб чиқариш корпорациялари, концернлари ва бирлашмалари;
7. Тадбиркорлар уюшмалари (палатаси) ва бошқалар.

Ижтимоий соҳада:

1. Оила ва унинг манфаатларини ҳимоя қилувчи махсус ташкилотлар;
2. Таълим-тарбия муассасалари (мактаб, ўрта махсус ва олий таълим муассасалари);
3. Жамоат бирлашмалари, нодавлат ташкилотлар;
4. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари;
5. Мустақил оммавий ахборот воситалари;
6. Диний ташкилотлар;
7. Миллий-маданий марказлар;
8. Ихтиёрий кўнгилли жамиятлар;
9. Жамоатчилик фикрини ўрганиш институтлари ва бошқалар.

Сиёсий соҳада:

1. Сиёсий партиялар;

2.Ижтимоий-сиёсий ҳаракатлар;

3.Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қиладиган институтлар ва бошқалар;

1993 йил 2 сентябрида қабул қилинган **“Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги Қонун** кишлоқ, шаҳарча ва овулларда ва улар таркибидаги маҳаллаларда тузиладиган фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ҳуқуқий ҳолатини белгилаб берди. Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари–бевосита фуқаролар томонидан сайландиган органлардир.

Мамлакатимизда фуқаролик жамиятини барпо этиш йўлида хизмат қилаётган қонунлардан қуйида баъзиларини тилга олишимиз мумкин: “Ўзбекистон Республикасида жамоат бирлашмалари тўғрисида”ги Қонун, “Қасаба уюшмалари, уларнинг ҳуқуқлари ва фаолиятининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонун, “Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида”ги Қонун, “Сиёсий партиялар тўғрисида”ги Қонун, “Сиёсий партияларни молиялаштириш тўғрисида”ги Қонун, “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги Қонун, “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги Қонун ва бошқ.

Мамлакатимизда фуқаролик жамиятини барпо этишга кумаклашувчи “Қамолот” ёшлар ижтимоий ҳаракати, Ўзбекистон хотин-қизлар қўмитаси, “Соғлом авлод учун” ва “Нуроний” жамғармалари, “Ижод” фонди, Нодавлат нотижорат ташкилотлар миллий ассоциацияси ва бошқа жамоат ташкилотлари самарали фаолият юритмоқда.

Мамлакатимиз ҳаётида айниқса 2001 йилдан кейинги давр фаол демократик янгиланишлар ва мамлакатни модернизация қилиш даври булди десак муболага булмайди.

Ушбу даврда қуйидаги вазифалар амалга оширилмоқда:

- ўтиш даври ва миллий давлатчиликни барпо этиш шароитида объектив зарурат бўлган кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамиятига изчил ва босқичма-босқич ўтишга эришиш;

- мамлакатимизнинг қонун чиқарувчи олий органи – Ўзбекистон Республикаси Олий мажлиси икки палатали парламентга айлантирилиши;
- давлат ҳокимияти марказий органларининг бир қатор ваколат ва вазифаларини, авваламбор иқтисодий ва ижтимоий масалаларни ҳал этиш, бюджет ташкилотларини, коммунал хўжалик ва ободонлаштириш ишларини молиялаштириш, одамларни иш билан таъминлаш ва аҳоли манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича ваколатларини маҳаллий ҳокимият, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари, маҳаллаларга босқичма-босқич ўтказилиши;
- суд-ҳуқуқ тизимини ҳуқуқий давлатни шакллантиришнинг муҳим таркибий қисми сифатида чуқур ислоҳ этиш ва эркинлаштириш бўйича янги концепциянинг ҳаётга татбиқ қилиниши,

-Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш ва х.к.

Мамлакатимиз сунги ун йилликда жамиятда сиёсий, демократик ислохотларни чуқурлаштиришда янги, юқори босқичга кўтарилди.

Фуқаролик жамияти қуришда фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш органларига катта умид боғланади. Бу ҳақда Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов: “Биз фуқаролик жамияти қуришга интиломқдамиз. Бунинг маъноси шуки, давлатчилигимиз ривожлана борган сари бошқарувнинг турли хил вазифаларини бевосита халққа топшириш, яъни ўз-ўзини бошқариш органларини янада ривожлантириш демакдир”¹-дейди.

Ўз-ўзини бошқариш органларини ташкил қилишда, шакллантиришда Ўзбекистоннинг ўзига хос хусусияти шундаки, ушбу масалани ҳал қилишга миллий анъаналарни, тарихий қадриятларни тиклаш, аҳолининг туб манфаатларига мос келувчи йўлни танлаш нуқтаи-назаридан ёндошиш бўлди. Хусусан, ўз-ўзини бошқаришда асосий таянч қилиб маҳаллалар белгиланди. Улар инсон қалбида Ватан туйғусининг шаклланишига, миллий ғурурнинг вужудга келишида, миллатчилик иллатларидан холи бўлишда катта таъсир кўрсатиб келган.

Ўзбекистонда амалга оширилаётган иқтисодий ислохотларнинг муваффақияти демократик жараёнларни ривожлантириш имкониятини

кучайтирмоқда, бу эса ўз навбатида асосий мақсад - фуқаролик жамиятини қуришга кўмаклашмоқда.

Ўз-ўзини бошқариш муассасалари фаолиятининг кенгайтириши бевосита маҳаллаларнинг мавқеини кучайтириш билан боғлиқ. Ўз-ўзини бошқариш органлари ёки маҳаллаларнинг вазифаси, аҳолини давлат ва жамият ишларида иштирокини таъминлаш кам таъминланган оилаларни ижтимоий ҳимоя қилишда иштирок этиш билан чекланиб қолмайди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов биринчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ўн тўртинчи сессиясидаги маърузасидан (1999 йил, 14 апрел)

Уларнинг муҳим вазифаси ҳар бир шахснинг онгини, маънавий камолатини ошириш учун, миллатчилик, маҳаллийчилик каби салбий жиҳатларни йўқотиш учун иш олиб бориш ва миллий қадриятлар, урф-одатлар, анъаналарга, Ватанга, давлатга ва бошқа фуқароларнинг манфаатига ҳурмат билан қараш руҳида тарбиялашдир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1999 йил 13 январда “Аҳолини аниқ йўналтирилган ижтимоий мадад билан таъминлашда фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш органлари ролини ошириш тўғрисида”ги Фармони ижтимоий ҳимоя соҳасида ўз-ўзини бошқариш органларига янги ваколатлар беришни кўзда тутди: 1) фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари ижтимоий ролини ошириш; 2) ҳудудларни ижтимоий ривожлантириш; 3) муҳтож оилаларга аниқ йўналтирилган ижтимоий мадад кўрсатишни такомиллаштириш.

Давлат томонидан бажариладиган вазифаларни фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш органларига ўтказилиши, нодавлат ташкилотлар фаолиятини такомиллаштириш, ундаги жамоа руҳи ва табиатини мустаҳкамлашни, самарадорлигини оширишни талаб қилади. 1999 йил апрел ойида Олий Мажлис томонидан қабул қилинган “Фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш органлари тўғрисида”ги қонуннинг янги таҳрири айнан шу мақсадга қаратилган.

Шунингдек, ҳар бир шахснинг фикри, овози эътиборга олинishi, уларни фуқаролик жамиятининг аъзоси эканлигини ҳис қилишлари учун асосий омил бўлиб хизмат қилади.

Инсоният тарихида янги давр-Инсон ҳуқуқлари даври бошланди. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти 1995-2005 йилларни куррамизда “Инсон ҳуқуқлари ўн йиллиги” деб эълон қилди. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг маърузаларида инсон ҳуқуқлари соҳасида амалга оширилиши лозим бўлган муҳим стратегик йўналишлар белгилаб берилган:

- инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг самарали механизмини таъминлаш;
- инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган тамойиллари ва нормалари асосида миллий қонунчиликни такомиллаштириш;
- қабул қилинган қонунларга оғишмай амал қилиш механизмини ишлаб чиқиш ва ижтимоий ҳаётнинг барча жабҳаларида қонун устуворлигини таъминлаш;
- ҳуқуқий тарбия ишларини тубдан яхшилаш, аҳолининг ҳуқуқий онги ва маданиятини ошириш.

Ўзбекистон Республика Олий Мажлиси 1997 йил 29 августда “Жамиятда ҳуқуқий маданиятини юксалтириш Миллий дастури”ни тасдиқлади. Дастурда: “Жамият ва давлат тараққиётини ҳозирги ҳолати ҳуқуқий муносабатлар барча иштирокчиларини ҳуқуқий маданиятини, ҳуқуқий саводхонлигини ҳар томонлама оширишни талаб қилмоқда. Ҳуқуқий маданият ҳуқуқий билим, ҳуқуқий эътиқод ва изчил амалий фаолият мажмуи сифатида жамият ва давлат олдида турган вазифаларни муваффақиятли ҳал этилишини таъминлайди

Миллий дастурнинг мақсад аҳамияти аҳолининг барча қатламларини ҳуқуқий саводхонликка эришишлари, юксак даражадаги ҳуқуқий онгга эга бўлишлари ҳамда ҳуқуқий билимларни кундалик ҳаётда қўллай олишлари

учун ҳуқуқий маданиятни шакллантиришнинг кенг қамровли мунтазам тизимини яратишдир”¹-деб такидланган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ҳуқуқий тарбияни яхшилаш, аҳолининг ҳуқуқий маданияти даражасини юксалтириш, ҳуқуқшунос кадрларни тайёрлаш тизимини такомиллаштириш, жамоатчилик фикрини ўрганиш ишини яхшилаш ҳақида” (1997 йил, 25июн) Фармони эълон қилинди. Ушбу фармоннинг 1-бандида шундай дейилади:

“Аҳолининг ҳуқуқий маданиятини ошириш ва ҳуқуқий тарбиясини

1.Ўзбекистон Республика Олий Мажлиси 1997 йил 29 август. «Жамиятда ҳуқуқий маданиятини юксалтириш Миллий дастури»

яхшилаш юзасидан олиб борилаётган ишлар давлат сиёсатининг асосий йўналишларидан бири этиб белгилансин”.

Республикада мустақиллик йилларида миллий давлатчиликни барпо этиш борасида давлат ва жамият ҳаётининг янги демократик ҳуқуқий асослари яратилди.

Демократиянинг энг муҳим тамойили одамларнинг сайлов ҳуқуқларини, амалга ошириш, ўз ҳоҳиш-иродасини эркин ифодалаш учун зарур ҳуқуқий шарт-шароит, қонуний асос яратишдир. Шу боис мамлакатимизда мустақиллик йилларида халқимизнинг ўз ҳоҳиш-иродасини эркин ифода этишни таъминловчи сайлов тизимини шакллантириш ва уни қонун билан мустаҳкамлаш борасида талай ишлар қилинди.

1991 йил ноябрида Парламент “Ўзбекистон Республикасининг Президенти сайлови тўғрисида”ги қонунни қабул қилди. Ушбу қонун билан бирга Олий Кенгаш 1991 йилда “Ўзбекистон Республикаси референдуми тўғрисида”ги қонунни ҳам қабул қилди.

Сайлов тўғрисидаги қонунларни таҳлил қилсак, унда жаҳон сайлов тажрибасида эришилган энг демократик тартибларнинг ҳуқуқий жиҳатдан мустаҳкамланиш билан бирга, Ўзбекистон сайлов тизимида хос бўлган хусусиятларнинг ҳам белгиланганлигини кўрамиз. Бу Ўзбекистон сайлов тизимидагина хос хусусиятдир.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, мамлакатимизнинг ҳозирги тараққиётида фуқаролик жамияти институтлари ролини янада кучайтириш фуқаролик жамиятини шакллантириш, демократлаштириш ва мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятига интеграциялашуви бўйича қўйган мақсадларимизга етишишда ҳал қилувчи омил бўлиб қолади.

Хусусан, Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилотининг тегишли экспертлари ҳам Ўзбекистон сайлов қонунчилиги моҳияти демократик эканлигини унинг сайловларни ташкил этиш соҳасидаги халқаро ҳуқуқни тан олинган тамойилларига мос келишини таъкидлайдилар.

Ўзбекистонда барпо этилаётган демократик, инсонпарвар фуқаролик жамиятида фуқаролар ўзларининг сиёсий ҳуқуқлари ва эркинликларини давлат ва жамият ишларини бажариш уларни идора этишда фаол қатнашиш орқали амалга оширилмоқда.

ИИ -БОБ. И.А.КАРИМОВ АСРЛАРИДА ДЕМОКРАТИК ЖАМИЯТ ҚУРИШ АСОСЛАРИ.

2.1. Демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг етти устувор мақсад-вазифалари концепцияси ҳамда инсон омили ва мезонлари.

Демократик ҳуқуқий давлат ва эркин фуқаролик жамияти барпо этишдек сиёсий мақсадларга эришиш, шунингдек, собиқ тоталитар тузумдан инсонпарвар демократик тузумга ўтиш, янги жамият барпо этиш айнан туб ислоҳотлар орқали амалга оширилади.

Зотан, Ўзбекистон ўз истиқлолини қўлга киритган дастлабки кунлариданоқ аввало, иқтисодий - ижтимоий ислоҳотларимизнинг асоси бўлган, дунёда «ўзбек модели» деб ном олган бозор муносабатларига ўтишнинг беш тамойили ишлаб чиқилди.

Бугун шуни ишонч билан айта оламизки, нафақат иқтисодиёт соҳасида, балки жамиятимизни сиёсий ва маънавий жиҳатдан янгилаш борасида ҳам биз танлаган тараққиёт модели ва асосий ривожланиш тамойиллари ҳаётда ўзини оқламоқда.

Шу билан бирга, бу устувор йўналишларнинг айримлари - хусусан, қонун устуворлиги, ислохотларни босқичма-босқич жорий этиш, кучли ижтимоий сиёсат каби тамойиллар мамлакатимизни ривожлантиришнинг кейинги даврларида ҳам муҳим аҳамият касб этди.

Айни пайтда, шуни айтишимиз зарурки, Ўзбекистон Республикасидаги ижтимоий-иқтисодий ва маънавий-ҳуқуқий ўзгаришлар ва янгилашлар жараёнининг кўлами кенгайиб, самарадорлиги ошиб боргани сари жамият ҳаётининг барча соҳаларини эркинлаштириш ва демократлаштириш зарурати туғилди. Шу боис ҳам биринчи чақириқ Олий Мажлиснинг ХИВ сессиясида ва Олий Мажлиснинг 2000 йилги II сессиясида жамиятни сиёсий, иқтисодий, ҳуқуқий ва маънавий соҳаларини эркинлаштириш ва демократлаштиришга қаратилган стратегик дастур қабул қилинди.¹

Шундан буён ўтган вақт мобайнида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, давлат тузилишини демократлаштириш, бозор ислохотларини чуқурлаштириш, хусусий мулкни, тадбиркорлик, кичик ва ўрта бизнес манфаатларини ҳимоялаш борасида зарур қафолатларни яратиб беришга алоҳида эътибор қаратилди ва бу йўналишдаги ишлар ҳозирда ҳам изчил давом эттирилмоқда.

Шуни алоҳида таъкидлаш зарурки, ижтимоий-иқтисодий ҳаётимизнинг бу соҳаларида муносабатларни тартибга солувчи бир қатор янги қонунлар қабул қилинди ва кўпгина қонун ҳужжатларига тегишли ўзгартиришлар киритилди, қонунларни амалиётда қўллаш жазо тизимини тубдан кўриб чиқиш соҳасида жиддий ўзгаришлар, суд-ҳуқуқ тизимини ислоҳ қилишга қаратилган чора-тадбирлар амалга оширилди.

¹ Шарифхўжаев М. Ўзбекистонда очик фуқаролик жамиятининг шаклланиши. - Т.: Шарқ, 2003, 3-бет.

Мамлакатимиз тарихан қисқа вақт мобайнида дунё ҳамжамиятида қатъий ва мустақил ташқи сиёсат натижасида муносиб ўрин эгаллади. Айтиш керакки, бу Марказий Осиё минтақасида хавфсизлик ва барқарорликни таъминлаш бўйича давлатимиз олға сурган барча маълум ташаббуслар, қилинган катта амалий ишларнинг самарасигина бўлибгина қолмасдан, айтиш пайтда мамлакатимизда демократик тамойиллар ва бозор ислохотларини амалга ошириш жараёнида намоён бўлаётган жиддий ижобий ўзгаришларнинг халқаро ҳамжамият томонидан эътироф этилишидир.

Шу маънода 2002 йилнинг январида мамлакатимизда умумхалқ Референдумининг ўтказилиши ва унинг яқунлари давлатчилигимиз ривожига, жамиятни демократик янгилаш жараёнида муҳим босқич бўлди.

Буларнинг барчаси инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти барпо этиш ва жамиятни демократлаштиришдек ўз олдимизга қўйган олижаноб мақсад ва марраларга этиш йўлида юртимизда амалга оширилаётган катта ўзгаришларнинг аниқ ва ёрқин кўринишидир.

Шуни қатъий ишонч билан айтиш мумкинки, жамият тараққиётнинг ҳар бир босқичи - бу янги муаммолар ва уларни бартараф этиш йўлидаги янги вазифалар демакдир.

Шундай қилиб, Ўзбекистон ўз истиқлол давлатчилиги ривожининг тўртинчи тақдириломон сифат босқичига қадам қўяркан, Президент Ислам Каримов таъкидлаганидек, “Бизнинг вазифамиз мамлакатимизни, жамиятимизни демократлаштириш ҳамда янгилаш йўлидаги ҳаракатларимизни сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш ва сўзсиз бу борада амалга оширган ижобий ишларимизни қатъият билан давом эттириш, уларни халқимиз орзу қилган марраларга етказишдир”¹.

Фуқаролик жамиятини демократлаштиришни янада чуқурлаштиришнинг янги сифат босқичининг назарий методологик асосманбаси бўлиб Йўлбошчимиз Ислам Каримов яхлит сиёсий-ҳуқуқий таълимотининг муштарак квинтэссенцияси бўлмиш Ўзбекистонда

¹ Шарифхўжаев М. Ўзбекистонда очиқ фуқаролик жамиятининг шаклланиши. - Т.: Шарқ, 2003, 6-бет.

демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг “ўзбек модели”нинг машҳур беш тамойили ҳамда жамият ҳаётининг барча соҳаларини эркинлаштириш билан боғлиқ мумтоз стратегияси узвийлигига ботинан вобасиа етти устувор мақсад - вазифалар концепцияси хизмат қилади.²

Ислом Каримовнинг 2002 йил 29-30 август кунлари бўлиб ўтган иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг IX сессиясида қилган “Ўзбекистонда демократик йўналишларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари” маърузасида аниқ белгилаб берилган ушбу этти устувор мақсад ва вазифалар ўз теран фалсафаси ҳамда мундарижаси билан миллий тараққиётимизнинг машҳур беш тамойили ҳамда ХХИ аср бошларидаги олти устувор йўналишдан иборат стратегиянинг бевосита узвий мантиқий давоми, ялпи ислоҳий янгиланишларнинг дастуриламали бўлди. Айти пайтда, миллий демократик камолотимизнинг янги муаммолари ва уларни бартараф этиш йўлидаги вазифалар ижроси билан боғлиқ механизмлар квинтэссенцияси, дастури бўлди.

Хўш бу етти устувор мақсад-вазифалар мақом-моҳияти нималардан иборат? Уларни амалга ошириш йўллари - механизмлари қандай?

“Биз учун энг асосий, энг муҳим устувор мақсад - тенгсиз олий неъмат - мустақилликни бундан буён ҳам асраб-авайлаш, ҳимоя қилиш ва мустаҳкамлаш бўлиб қолаверади”¹, дея Ислом Каримов дастлабки вазифани белгилади.

Мустақиллик осонликча қўлга киритилмади. Не-не улуг фарзандларимиз унинг учун азиз жонини тикмади.

Мустақилликка эришиш бир саодат, лекин уни асраб-авайлаш, қадрига этиб, янада мустаҳкамлаш ўзгача саодат.

² Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг асосий йўналишлари – Т.Ўзбекистон, 2002

¹ Каримов И.А. Раҳбар, етакчи ўзи ёниб, ўзгаларни ҳам ёндирб яшаши керак. Халқ сўзи. 2002 йил 22 феврал

Мустақиллик-ҳуқуқ, деган қараш таомилга айланди. Йўлбошимиз сўзлари билан айтганда, “Мустақиллик биз учун, аввало, ўз тақдиримизга ўзимиз эгаллик қилиш ҳуқуқи, келажагимизни ўз қўлимиз билан барпо этиш, юртимиз бойликларидан фақат халқимиз ва Ватанимиз манфаатлари йўлида фойдаланиш демақдир”².

Мустақиллик, айти пайтда биздан зиммамизга олган халқаро мажбуриятларга риоя этиш ва уларни бажариш, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Низоми талабларига, халқаро ҳуқуқнинг умумэтироф этилган меъёрларига қатъий амал қилиб яшаш масъулияти ҳамдир.

Узоқ-яқин қўшнилар билан самимий дўстлик, манфаатли ҳамкорлик асосида яшаш, цивилизация дунёсида ўзимизнинг бетакрор ўрнимизни мустаҳкамлаш, қонуний имиджимизни янада орттириш учун тинимсиз интилиш ва кураш айнан мустақиллик мақоми эканлигини унутмаслик лозим.

Дарвоқе, айнан ана шу стратегия мустақил давлатимизни сиёсий жиҳатдан ривожлантириш, иқтисодиётни модернизация қилиш, жамиятни маънавий янгилаш борасида олиб бораётган барча ислохотларимизнинг мезонидир.

Хавфсизлик ва барқарорликни, давлатимиз ҳудудий яхлитлигини, сарҳадларимиз дахлсизлигини, фуқароларимиз тинчлиги ва осойишталигини таъминлаш - иккинчи устувор йўналиш, деб белгиланди.

Ўзбекистон истиқлолнинг дастлабки кунлариданоқ, хавфсизлик ва барқарорликни тўла таъминлаш орқали демократик тараққиётда изчил давом этишдек, бош мақсадни давлат сиёсатининг тақдириломон стратегик йўналишига айлантирди. Президентимиз Ислам Каримов “Ўзбекистон ХХИ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари” асарида миллий хавфсизлик ва мамлакат барқарор ривожланишининг, сифат жиҳатидан ички ва ташқи мувозийлигини сақлаш ҳамда қўллаб-қувватлашнинг минтақавий можароларнинг олдини олиш,

² Уша жойда

дунёда сиёсий мувозанатни сақлаш, глобал хавфсизликни таъминлаш муаммолари ечимининг аниқ йўлларини белгилаб берди.

Хавфсизлик ва барқарорликка таҳдидларнинг кучайишлари олдини олиш, уларни келтириб чиқарган манбаларни ўз вақтида аниқлаб, уларни зудлик билан бартараф этишда Ўзбекистон, биринчидан, хавфсизликнинг яхлитлигини, уни таъминлашда бутун дунёнинг яқдилу яктан бўлиши зарурлигини, зотан, хавфсизлик чегара билмас узлуксиз ҳолат, ҳадсиз - ҳудудсизлиги ҳақиқатини қўллаб-қувватлади.

Иккинчидан, умумхавфсизликка таҳдид асосан, этник, диний ва минтақавий можаролар мамлакат ичидаги сепаратизм, халқаро террорчилик воситасида рўй бераётган ҳақиқатдан келиб чиққан ҳолда Ислом Каримов 1993 йил БМТ Бош Ассамблеясининг 48-сессиясида, кейинчалик эса қатор халқаро анжуманлардаги нутқларида бутун дунё давлатлари ва жамоатчилигини халқаро террорчиликнинг даҳшатли фожеий оқибатлари ҳақида огоҳлантириб келди. Лекин бу одил мурожаат ва чақирувга деярли ҳеч ким эътибор бермади.

2001 йил сентябрида АҚШда содир этилган террорчилик билан боғлиқ фожиалар жаҳоннинг турли минтақалари диққатини ўзига тортди. Бу фожиа бугунги кунда ҳамма учун битта ҳақиқат, яъни бутун инсониятга хавф солиб турувчи ёвузликни бартараф этишдан бирор мамлакат ҳам четда туриши мумкин эмаслигини кўрсатди. Айти шу боис Ислом Каримовнинг хушёрликка, огоҳликка даъвати барча учун том маънода тақдириломон даъват бўлди. Ўзбекистоннинг террорчиликка қарши курашда халқаро коалицияга қўшилгани сабаби ана шунда.

Ислом Каримовнинг хавфсизлик ва барқарорликни таъминлашдаги тинимсиз хизматларини жаҳон, ниҳоят, тан олди. У “Халқаро миқёсдаги буюк давлат арбоби”, деган мукофот билан тақдирланди. Айнан шу хизматлари ўлароқ, 2002 йилда Ислом Каримов Америкадаги Пю Рисерч Сентер мустақил тадқиқот маркази ўтказган сўров асосида жаҳон давлатлари раҳбарлари орасида энг юқори рейтингга эга бўлди.

Мамлакатимизда хавфсизлик ва барқарорликни, давлатимиз ҳудудий яхлитлигини, сарҳадларимиз дахлсизлигини, фуқаролар тинчлиги ҳамда озойишталигини таъминлашда (“Огоҳ бўлинг, одамлар!”) минтақавий можароларнинг олдини олиш, диний экстремизм ва фундаментализмга, буюк давлатчилик шовинизми ҳамда агрессив миллатпарастликка, этник ва миллатлараро зиддиятларга, коррупция ҳамда жинойтчиликка, маҳаллийпарастлик ва уруғ-аймоқчилик муносабатларига, халқаро террорчилик ва нарқобизнесга қарши кураш ҳал қилувчи омиллардан бўлди.

Айни пайтда, барқарорликнинг шартлари-ю тараққиёт қафолатлари бўлган минтақавий маънавий қадриятлар ва миллий ўзликни англашнинг тикланиши, давлатчиликни шакллантириш ҳамда мудофаа қобилятини мустаҳкамлаш, демократик институтларни, фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш, бозор муносабатларининг қарор топиши, мулкдорлар синфининг шаклланиши, кучли ижтимоий сиёсат, аҳолининг ижтимоий фаоллигини орттириш, жуғрофий - стратегик имкониятлар ва табиий хом ашё ресурслари, инсон салоҳияти, ижтимоий ҳамда ишлаб чиқариш инфратузилмаси, кенг кўламли ўзгаришлар, тақдириломон масалалар сифатида қаралмоқда.

Энг муҳими, Миллий Мудофаа доктринамизга мувофиқ, Мудофаа вазирлиги Чегара қўшинлари бўлинмаларини, Ички ишлар вазирлиги ҳамда Миллий хавфсизлик хизматининг махсус қисмларини ва бошқа идораларнинг ҳарбий тузилмаларини ўз ичига олган қуролли кучларимизни модернизация қилиш борасида ислоҳотлар бошлаб юборилди. Бу мамлакатимиз мудофаа қудратини, чегара ҳудудларини мустаҳкамлашга, жамиятда тинчлик, хавфсизлик ва барқарорликни таъминлашга хизмат қилади.¹

Бозор ислоҳотларини янада чуқурлаштириш, кучли бозор инфратузилмасини яратиш, барқарор ва ўзаро мутаносиб, мустаҳкам иқтисодиётнинг муҳим шarti бўлган эркин иқтисодиёт тамойилларини тезроқ жорий этиш - учинчи устувор йўналиш, деб топилди.

¹ Шарифхўжаев М. Ўзбекистон: янги ғоялар, янги ютуқлар -Т., 2002. 24 б

Барқарор иқтисодиёт, энг аввало, жамиятдаги ялпи демократик ўзгаришларнинг асосий боғловчи бўғини сифатида иқтисодиётни эркинлаштириш маҳсулидир.

Иқтисодиёт соҳасини янада эркинлаштириш, биринчи навбатда, давлатнинг бошқарув ролини чегаралаш, хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий эркинликларини ҳамда иқтисодиётнинг барча соҳаларида хусусий мулк миқёсларини кенгайтириш, мулкдорларнинг мавқеи ва ҳуқуқларини мустаҳкамлашга қаратилган.

Шу ишлар амалга оширилмас экан, иқтисодиёт ҳеч қачон эркин бўлиб, ўзининг қудратли инфратузилмасини ярата олмайди.

Маълумки, эркин иқтисодиёт, энг аввало, макроиқтисодий барқарорликка, барқарор иқтисодий ўсишни, ялпи ички маҳсулотнинг реал ўсишини таъминлаш учун яратиб берилган шароитга боғлиқ.

Ялпи ички маҳсулот ва саноат ишлаб чиқариши аниқ таъминланган шароитда макроиқтисодий барқарорлик мамлакатнинг кейинги йиллардаги иқтисодий ривожланишига бош омил бўлди. Ўзбекистонда ҳар йили ички маҳсулот ишлаб чиқариш 4-5%га ошиб бормоқда. Товар айира бошлаш, гарчи кейинги йилларда ўзбек экспорт маҳсулотларига жаҳон бозорида нарх қарийб икки баробарга пасайган бўлса-да, 12,5 мартага ўсди.¹

Самарали пул-кредит сиёсати, давлат бюджети камомадининг қисқаргани, солиқ ислоҳоти, давлат бюджетидаги кирим фойдасининг мустаҳкамлангани давлат бюджетидаги камомад устидан назоратни кучайтирди.

Эркин иқтисодиёт таркибий ўзгаришларни, асосий соҳалар ислоҳотларини чуқурлаштириш, кўпукладли иқтисодиётни юзага келтириши ва рақобат муҳитини рағбатлантиришни тақозо этади. Бунинг учун, аввало, мулкни давлат тасаруфидан чиқариб, зарур сифатли маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи янги-янги давлат, жамоа, акционерлик, хусусий мулк шаклларида

¹ www.press-info.uz

асосланган корхоналар ҳисобида хусусийлаштириш жараёнларини тезлаштириш лозим.

Хусусийлаштиришнинг бошланган ҳозирги учинчи босқичи мамлакат иқтисодий салоҳиятини таъминловчи йирик корхоналарни оммавий ялпи хусусийлаштиришдан, индивидуал хусусийлаштиришга ўтганлиги, шунингдек, давлат объектларини хусусийлаштиришда хорижий сармоядорларни кенг жалб этиш ташаббуси билан характерланади.

Шундай қилиб, барқарор ва ўзаро мутаносиб, мустаҳкам иқтисодиётнинг муҳим шарти бўлган эркин иқтисодиёт тамойилларини рўёбга чиқариш йўллари: хусусий секторнинг мавқеини янада ошириш, кичик ва ўрта бизнес, тадбиркорликни жадал ривожлантириш, ташқи иқтисодий фаолият ҳамда валюта бозорини эркинлаштириш; миллий валюта - сўмнинг харид қувватини ошириш; иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш; хорижий инвестицияларни жалб этиш; олтин-валюта захираларининг барқарор ўсишини таъминлаш; дунё иқтисодий тизимиغا интеграциялашув ва жаҳон савдо ташкилотига аъзо бўлиш. Дастлабки самаралар шундан далолат берадики, Ўзбекистон барқарор иқтисодиётга эришишдек, бош мақсад сари амалий ишлар кўламини ошириб, аниқ ва юксак натижаларга эришмоқда.

Тўртинчи устувор йўналиш - бу инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини, сўз ва матбуот эркинлигини, шунингдек, ошкораликни, жамиятда ўтказиладиган ислохотларнинг очиқлигини таъминлайдиган демократик тамойилларни сўзда ёки қоғозда эмас, амалий ҳаётда жорий қилиш.

“Ахборот соҳасини жадал ривожлантириш, дейди И.А.Каримов, - оммавий ахборот воситалари - матбуот, радио, телевидение фаолиятини эркинлаштириш фуқаролик жамияти асосларини барпо этиш жараёнининг узвий таркибий қисмига айланиши зарур.

Қисқа қилиб айтганда, оммавий ахборот воситалари том маънода “тўртинчи ҳокимият” даражасига кўтарилмоғи лозим.

Шуни таъкидлаш керакки, бу йўналишда кўп иш қилинмоқда”¹.

Энг муҳими - оммавий ахборот воситалари жамиятни демократлаштириш ва кишиларимизни ҳуқуқий-демократик кадриятлар руҳида тарбиялаш, ўзбек халқи миллий менталитетини янги сифатий миқёсларга кўтармоғи шарт. Шу маънода Юртбошимиз инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш, сўз ва матбуот мустақиллигини, шунингдек, ошкораликни, жамиятда ўтказилаётган ислохотларнинг очиклигини таъминлайдиган демократик тамойилларни ҳаётга кенг жорий қилиш - жамиятимизни янада ривожлантириш ҳамда сифат жиҳатидан янгилаш борасидаги энг муҳим устувор йўналиш эканини таъкидлади.

Шунингдек, юқорида таъкидлаган устувор мақсад билан боғлиқ вазифалардан ҳисобланган очик жамиятга хос ошкораликни таъминлаш, жамоатчилик фикрини ўрганиш усул-услугларини такомиллаштириш масаласи алоҳида аҳамият касб этади. Шу сабаб - шакллантирилаётган фуқаролик жамиятининг ҳолатини, жамоатчилик фикрини узлуксиз ўрганиб, натижаларини умумлаштирган ҳолда, ижтимоий ҳаётнинг у ёхуд бу соҳалари билан боғлиқ муаммоларни ОАВда акс эттириши лозим.

Ислом Каримов нутқида тўртинчи мақсад-вазифа билан боғлиқ яна бир масала - жамиятда теран сиёсий маданиятни юксалтириш, аҳоли сиёсий фаоллигини янада ошириш, унинг сиёсий, ижтимоий ва давлат ҳаётида, шунингдек, сайловларда онгли фаол иштирок этишни тўла таъминлаш, ҳақиқий кўппартиявийлик, демократик парламентаризм, ижобий сиёсий рақобат муҳитини қарор топтириш ва жамиятимиз сиёсий майдонида тан олинган соғлом муҳолифат пайдо бўлишига ҳисса қўшиш каби фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш, демократик янгиланиш жараёнларини мақсадли тезлаштиришнинг муҳим омили, деб айтилди. Худди мана шу Олий Мажлисни икки палатали қилиб ташкил этиш, қуйи палатага, асосан партиялар томонидан тақдим этиладиган рўйхатлар бўйича сайлов ўтказиш жамиятимизни сиёсий жиҳатдан фаоллаштиришга кучли туртки беради.

¹ Каримов И.А. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. –Т.:Ўзбекистон, 1998. 56 б

Сайловлар тўғрисидаги қонуннинг қоидаларини қайтадан кўриб чиқиш ҳам ана шу мақсадга хизмат қилади.

Бешинчи устувор мақсад - вазифа “Кучли давлатдан-кучли фуқаролик жамияти сари” сиёсий қурилиш дастурини ҳаётга жорий этишга сафарбар нодавлат ва жамоат ташкилотлари, маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини кескин оширишдир. Бундан асосий мақсад - ижтимоий, иқтисодий жараёнлар билан боғлиқ кўп масалаларни ҳал қилишда давлат тузилмаларининг ролини камайтириш ва бу вазифаларни босқичма-босқич жамоат ташкилотларига ўткази бориш.

Маълумки, нодавлат ва нотижорат жамоат ташкилотларига давлатга қарашли бўлмаган, аммо маълум қонунлар ёки меъёрий ҳужжатларда белгилаб қўйилган тартиб-қоидаларга бўйсунган ҳолда фаолият кўрсатадиган ташкилотлар киради. Ҳозирги пайтда мамлакатимизда, жумладан, 3 мингдан зиёд нодавлат, нотижорат ташкилоти фаолият кўрсатмоқда. Улар ўз мақсадлари ва мақомларига қараб, маҳалла кўмиталари, хотин-қизлар кўмиталари, турли жамғармалар, ҳукуматга қарашли бўлмаган ҳуқуқни ҳимоя қилиш, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, зиёли ижодкорлар (ёзувчилар, рассомлар, бацакорлар, архитекторлар, файласуфлар жамияти ва ҳоказо) миллий маданий марказлар, халқаро жамғармалар ва бошқа бир қатор ташкилотлардир.

Бу ташкилотлар давлат томонидан маблағ олмасдан фуқаролар, ёшлар, зиёли ижодкорларнинг фаоллигига таянган ҳолда, ихтиёрий равишда уюшмалари асосида вужудга келади. Аммо уларнинг айримлари дастлабки пайтларда давлат томонидан маблағ билан таъминланиши ҳам мумкин. Чунки улар, бир томондан, ҳокимият учун курашни мақсад қилмайдилар, балки давлат фаолиятини барқарорлаштиришда фуқароларнинг манфаатларини, хусусан, уларнинг моддий шароитларини яхшилаш, дам олиш, соғлиқларини тиклаш ҳуқуқларини таъминланиши ва бошқа бир қатор ижтимоий муаммоларни яхшилашда ҳокимият билан ҳамкорлик қиладилар

ва ана шу масалаларни ҳал этилишида ҳокимиятга ўз таъсирини ўтказиб борадилар.

Жамият ҳаётида нодавлат, жамоат ташкилотлари ва ўзини ўзи бошқариш органларининг қонуний ўрни, авваламбор, давлатнинг иқтисодий соҳага, хўжалик юритувчи тузилмалар, биринчи галда хусусий сектор фаолиятига аралашувини чеклаш лозим. Шу ўринда савол туғилиши мумкин: бундай вазиятда давлат тизимнинг роли нимадан иборат бўлади?

Бу масалада давлатнинг роли, аввало, иқтисодиётни ривожлантириш борасидаги устувор йўналишларни аниқлашга, қабул қилинган қонунлар ва ҳуқуқий нормаларнинг барча томонидан сўзсиз бажарилишини таъминлашга, ташаббус ва тадбиркорликни рағбатлантиришга, хўжалик юритувчи субъектлар ўртасида рақобат муҳитини қарор топтириш учун зарур ва ҳаммага баробар бўлган шарт-шароитлар яратишга қаратмоғи лозим.

Биринчи йўналиш жамиятда “Адолат - қонун устуворлигида”, деган ҳаётий тамойилга қатъий амал қилиб яшаш учун шароит юзага келтириш мақсадини ҳам қамраб олади.

Ўз навбатида, кучли давлатдан кучли фуқаролик жамиятига ўтиш жараёни ҳам қонун асосида, қонун устуворлигида ҳуқуқий негизда кечмоғи даркор.

Бугунги кунда амалда бўлган Ўзбекистон Республикаси Конститутсияси, жамоат бирлашмалари, касаба уюшмалари, сиёсий партиялар, оммавий ахборот воситалари, нодавлат, нотижорат ташкилотлари, виждон эркинлиги, сайловлар тўғрисидаги қонунлар, фуқаролик ва Солиқ кодекслари каби қонун ҳужжатлари юртимизда фуқаролик жамиятини шакллантиришнинг муайян ҳуқуқий асослари яратилганидан далолат бериб турибди.

Қонунлар ижросини таъминлаш, мамлакатда қабул қилинган ва амалда бўлган меъёрий ҳужжатларни ҳаётга жорий қилишда давлат ҳокимият органлари фаолияти уцидан жамоатчилик назоратини кучайтириш муҳим аҳамият касб этади. Президент Ислом Каримов таъкидлаганидек, “Шуни

унутмайликки, биз давлатнинг назорат функцияларини қанча кучайтирсак, назорат билан шуғулланувчи давлат тузилмалари ва органларини қанча кўпайтирсак, амалдорларнинг зўровонлиги ва коррупция шунча авж олаверади. Шунинг учун биз жамоатчилик назоратини, давлат фаолияти, шу жумладан, унинг куч ишлатувчи тузилмалари фаолияти уйдан ҳам жамият назоратини ҳар томонлама кучайтиришга алоҳида эътибор қаратишимиз лозим. Бу масалада бундан бошқа муқобил йўл йўқ”¹.

Ҳар бир фуқарода даъвогарлик ҳиссини тарбиялаш биз қураётган демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятининг тамал тошларидан биридир. Йўлбошчимиз уқтирганидек, “Жамиятда фуқароларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш таъминланганда у чинакам - ҳуқуқий, фуқаролик жамияти бўлади.

Ҳар бир киши ўз ҳуқуқларини аниқ ва равшан билиши, улардан фойдалана олиши лозим.

Ҳуқуқий давлатнинг асосий белгиси - барча фуқароларнинг қонун олдида тенглиги, Конституция ва қонунларнинг устунлиги таъминланишидир”.

Кимки Конституция, амалдаги қонунлар, Президент фармонлари ва Ҳукумат қарорларини яхши билса, унда даъвогарлик ҳисси ўткирлашади.

Афсуски, кўпчилик фуқароларимиз ўз ҳақ-ҳуқуқларини, уларни қай тартибда, қайси идора орқали амалга оширишни тўлиқ билишмайди. Билганлари ҳам рад жавобини олишганда, суд даражасигача низолашиш тартибидан, яъни ўз ҳақ-ҳуқуқларини талаб қилиб, қайси идорага, қай тартибда шикоят қилишдан беҳабар.

Шунингдек, фуқароларимиз меҳнат ҳуқуқларини ҳам яхши билади, дея олмаймиз. Шу боис ишсиз юрганлар, иш топаолмаётганлар ҳам анча.

Конституциямизнинг 37-моддасида ҳар бир фуқаронинг меҳнат қилиш, ишсизликдан ҳимояланиш ҳуқуқи белгилаб қўйилган.

¹ Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. -Т.7. -Т.:Ўзбекистон, 1998

Иш тополмаган киши ўзи яшаб турган ҳудуддаги меҳнат ва бандлик идорасига иш билан таъминлашни сўраб мурожаат этиши лозим. Бу идоралар уни иш билан таъминлайди, унгина ишсизлик мақоми бериб, нафақа белгилайди, касбга ўқитади. Лекин бу идораларга иш излаб юрган ҳамма фуқаролар ҳам мурожаат этишмаяпти.

Мурожаат этмаганларнинг аксарияти ишсизликдан ҳимояланиш, иш билан таъминланиш ҳуқуқларини билишмайди.

Яна фуқароларимизнинг меҳнат қилиш, ишсизликдан ҳимояланиш ҳуқуқларидан фойдалана олмасликларига, яъни даъвогарлик ҳиссини суғлигига истаганча мисоллар келтиришимиз мумкин.

Шундай қилиб, қонун устуворлигини таъминлаш, қонунийликни мустаҳкамлаш, фуқароларимизнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишда халқнинг кўмагига, фуқароларимизнинг фаоллигига таяниш лозим.

Бешинчи йўналиш билан алоқадор яна бир вазифа - марказий ва юқори давлат бошқарув идоралари вазифаларини давлат ҳокимиятининг қуйи тузилмаларига, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига ўткази боришни таъминлашдир.

Президент Ислам Каримов “Кўп масалаларни ҳал қилишда давлат тузилмаларининг ролини камайтириш ва бу вазифаларни босқичма-босқич жамоат ташкилотларига ўткази боришни тақозо этади”¹, деб таъкидлаганлари бежиз эмас.

Бундан ташқари маҳалла ижтимоий назорат шакли сифатида мамлакатда қабул қилинаётган қонун ва унинг нормаларини амалга оширувчи сифатида ҳам намоён бўлмоқда ва бу билан амалда “Кучли давлатдан - кучли фуқаролик жамияти сари” тамойилини рўёбга чиқармоқда.

Олтинчи устувор йўналиш - фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришда суд-ҳуқуқ соҳаси ислоҳотларини янада изчил давом эттиришдан иборат. Ислам Каримов таъкидлаганидек, “Бу соҳадаги энг муҳим вазифа суд-ҳуқуқ идораларининг мустақиллиги ва таъсирчан

¹ Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш –Т.:Ўзбекистон, 2002. 45 б

фаолиятини сўзда эмас, амалда таъминлаш бўлмоғи зарур. Судлар том маънода мустақил бўлган ҳолдагина қонунларнинг қатъий ижроси, уларнинг ҳақиқий устуворлиги сўзсиз таъминланади. Қаерда суд мустақил бўлмас экан, шу ерда қонун талаблари ва адолат бузилиши муқаррар”¹.

Ҳақиқатан ҳам Конституциямизнинг 106-моддасида суд ҳокимияти қонун чиқарувчи ва ижро этувчи ҳокимиятлардан, сиёсий партиялардан, бошқа жамоат бирлашмаларидан мустақил ҳолда иш юритиш алоҳида таъкидланганига қарамай, судьяларимиз бу муҳим мавқелардан тўла фойдаланмаётгани ва этарли даражада самарали фаолият юрита олмаётгани сир эмас.

Судьяларнинг мустақиллигини таъминлашга ва уларга ҳуқуқий шароитлар яратиш йўлида Ўзбекистонда кейинги йилларда изчиллик билан амалга оширилаётгани, шубҳасиз, ижобий самаралар бермоқда. Жумладан, жиноий жазоларни эркинлаштириш, суд органлари фаолиятининг ташкилий шакллари демократик такомиллаштириш, яъни иккига - фуқаролик ва жиноий ишларни кўрувчи тизимга ўтганлиги бу жараённинг илҳомли барча босқичларида тарафларнинг ҳақиқий тенглиги ва ўзаро тортиша олиши учун яратилган шароит, айниқса, иқтисодиёт соҳасида содир этилган жиноятлар учун жазоларни сезиларли даражада энгиллаштириш имконининг юзага келгани, даъво аризалари ҳамда шикоятларни қабул қилиш, уларни кўриб чиқиш жараёнларини соддалаштирилгани фикримиз исботидир.

Шу нуқтаи назардан суд тизимини мустаҳкамлаш, уларнинг фақат қонунларга бўйсунганини кучайтириш борасида мутлақо янги демократик қадам қўйилди. Демак, мустақил суд ҳокимияти жазоловчи органдан, аввало, фуқаронинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи идорага айланиб бормоқда.

Ислом Каримов суд ҳокимияти ислохотларида оммавий ахборот воситаларининг ролига алоҳида эътибор берилиши мақсадга мувофиқлигини таъкидлади. Ўзбекистонда суд-ҳуқуқ тизимини ислох қилишдек, кенг миқёсли ўзгаришлар, аввало, ҳар бир фуқаронинг манфаатини ҳимоя

¹ Каримов И.А. Ўзбекистонда демократик ўзгаришларни янада чуқурлаштириш –Т.:Ўзбекистон, 2002. 45 б

киладиган қонун ва ҳуқуқий нормалар оммавий ахборот воситалари таништирилиб берилиши жамиятда қонун устуворлигини таъминлаш, ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш, амалиётда ҳамон мавжуд ҳуқуқий нигилизм ҳамда ҳуқуқий инфантилизм билан боғлиқ иллатларга қарши кескин кураш олиб бориш имконини бермоқда.

Еттинчи устувор мақсад - вазифа - ислохотларнинг бош йўналиши ва самарадорлигининг пировард натижаси бўлмиш инсон омили ва мезони.

Дарвоқе, Ўзбекистон Республикаси Конституциясида белгиланган Ўзбекистон халқининг 8та конституциявий мақсади ҳаммаси бевосита инсон омили билан боғлиқдир.

Жумладан, “инсон ҳуқуқларига содиқлик”, “ҳозирги ва келажак авлодлар олдидаги юксак масъулият”, “ўзбек давлатчилиги ривожининг тарихий тажрибаси”, “демократик ва ижтимоий адолатга садоқат”, “халқаро ҳуқуқни умумэътироф этилган қоидалари устунлигини”, “фуқароларнинг муносиб ҳаёт кечирешларини...”, “тинчлиги ва миллий тотувлигини таъминлаш”, “инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлат барпо этиш”.

Айни пайтда, Асосий Қонунда демократик жамият ва давлат фаолиятида ҳамма нарса инсон манфаати ва қадриятлари, унинг бурч-мажбуриятлари аниқ белгилаб берилган. Конституция ва амалдаги қонунларга қўра, инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари ҳурмат қилинади, одамлар ўртасида муносабатларни маданийлаштириш ва шу билан демократик ҳуқуқий давлатнинг асосий вазифасидир. Одамларда демократия ва сиёсий плюрализм ғояларига садоқатни тарбиялаб, эркин сайловлару қонун устуворлиги асосида демократик жамият барпо этишга онгли сафарбарлик маданияти шаклланди. Бу, шубҳасиз, жамиятда тинчликни, хавфсизликни, адолат ва ҳамкорликнинг барқарорлигини таъминлайди, шахснинг ўзига ва давлатга ишончини мустаҳкамлайди. Адолатли фуқаролик жамияти ана шундай ишонч асосидагина шаклланди, ҳуқуқий давлат эса демократик тартибга эришади, демократик тараққиёт йўлидан изчил боришда

мунтазамликни таъминлаб, қонунийликни айниқса, инсон шахси олий кадрият эканлигини амалда исбот қилади¹.

Инсон ҳуқуқлари ҳимоясига сафарбар ташкилотларнинг (Инсон ҳуқуқлари Маркази, Омбудсман институти) республикада самарали фаолиятлари айнан ана шу халқаро ҳужжатларга асосланаётгани, шубҳасиз, инсонийлик мезонлари талаблари қатъий амалда эканлигини кўрсатади.

Инсон шахсига кадр-қимматни, одамларнинг тенг ва ажралмас ҳуқуқларини ҳимоя қилиш борасида мамлакатда олиб бораётган устувор сиёсат оқибати ўлароқ, жамиятда адолат тантана қилмоқда. Зотан, инсон омили ва мезони барча ислоҳотларнинг пировард натижаси бўлиб, у ҳамма нарса инсон учун, унинг бахт-саодати учун, деган тсивилизатсияга асосланади. Бу мақсад Ўзбекистондек кўп миллатли ва кўп конфессияли давлатда демографик ва бўлак хусусиятларни инобатга олган ҳолда, кучли ижтимоий сиёсат олиб бориш, дегани. Бозор муносабатларига ўтиш жараёни ва босқичларида ҳар бир фуқаро - инсон ижтимоий кучли ҳимоя қилиниши миллий тараққиёт стратегияси - машҳур беш тамойилнинг биттаси қилиб кўйилгани сабаби ана шу инсон омили - мезонида. Мустақил давлатимизнинг бу одил инсонпарвар демократик сиёсати ўлароқ, ижтимоий инфратузилмани, таълим ва соғлиқни сақлаш соҳаларини янада ривожлантириш, нафақа тўлаш тизимини такомиллаштириш, экологик, бошқа хавф-хатарлардан халқни муҳофаза қилиш, шахсни мунтазам камол топтириш, фуқароларнинг ижтимоий талаб ҳамда эътирозларини қондириш борасида аниқ ва амалий ишлар бажарилмоқда.¹

Зотан, Ўзбекистонда амалга оширилаётган “барча ислоҳотларнинг пировард натижасини белгилаб берадиган инсон омили ва мезони эканлигини, дейди И.А.Каримов. - Бу тамойилнинг маъно-мазмунни демографик ва бошқа миллий хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда кучли ижтимоий сиёсат олиб бориш демакдир. Бу соҳадаги вазифалар: ижтимоий

¹ Шарифхўжаев М. Ўзбекистонда очик фуқаролик жамиятининг шаклланиши. - Т.: Шарқ, 2003, 289-б.

¹ Шарифхўжаев М. Ўзбекистонда очик фуқаролик жамиятининг шаклланиши. - Т.: Шарқ, 2003, 292 б.

инфратузилмани, таълим ва соғлиқни сақлаш соҳаларини яна ривожлантириш, нафақа билан таъминлаш тизимини такомиллаштириш, аҳолини экологик ва бошқа хавф-хатардан муҳофаза этиш. Бу долзарб масалаларга давлатнинг эътиборини ҳар томонлама кучайтириш зарурияти фуқаролик жамияти асосларини барпо этишнинг энг муҳим таркибий қисми бўлган маънавият ва маърифат соҳасидаги, шахсни мунтазам камол топтириш борасида узлуксиз иш олиб бориш зарурияти” бугунги кунда амалий давлат сиёсати даражасига кўтарилди, деса бўлади.

Юртбошимиз томонидан янги йилни инсон омили ва мезони, унинг манфаатлари билан боғлиқ “Оила йили”, “Аёллар йили”, “Соғлом авлод йили”, “Қарияларни қадрлаш йили”, “Обод маҳалла йили”, “Меҳр-мурувват йили”, «Хомийлар ва шифоркорлар йили», «Ижтимоий ҳимоя йили» деб белгилаш анъанага айланди. Бунинг сиёсий, маънавий-маърифий аҳамияти шундан иборатки, йил давомида инсонга эътибор қаратилади ва унинг кадр-қиймати эъзозланади, одамларнинг турмуш фаровонлигини янада яхшилаш, меҳр-оқибатни кучайтириш мақсадида кўпдан-кўп хайрли ишлар амалга оширилади.

“Барчамиз яхши биламизки, - деб таъкидлайди Ислом Каримов, - фуқаролик жамияти асосларини барпо этишнинг энг муҳим таркибий қисми маънавият ва маърифат соҳасида, шахсни мунтазам камол топтириш борасида узлуксиз иш олиб боришдан иборат.

Бу ҳаётий ҳақиқат, биз ҳамиша амал қиладиган тамойилга, жамият ривожининг асоси ва шартига айланмоғи ҳамда ўзида яхлит бир тизимни мужассам этмоғи лозим. Бу тизим марказида маънавият, одоб-ахлоқ, маърифат каби ўлмас қадриятлар турмоғи керак.

Мана шундай чинакам инсоний фазилатларга эга бўлган ёки эга бўлишга интилган одам демократия неъматларининг оддий истеъмолчиси эмас, балки уларнинг фаол яратувчиси ва ҳимоячисига айланади. Ва демократия, фуқаролик жамияти асосларини амалда барпо этиш, инсон ҳақ-

хуқуқлари ва эркинликларини таъминлаши мумкин бўлади. Шундагина инсон ўз мамлакатининг том маънодаги муносиб фуқароси бўла олади”¹.

Комил инсон тарбияси Ислом Каримов дунёқараши ва тафаккурининг янги жамият барпо этиш борасидаги барча ғоя ва идеяларининг марказий муаммоси бўлиб келмоқда. Юртбошимиз ўзининг мустақилликнинг дастлабки йилларида яратилган “Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли” номли асарида бу масалани аниқ ифодалаб берган эди. “Ҳар бир инсоннинг, айниқса, эндигина ҳаётга қадам қўйиб келаётган ёшларнинг онгига шундай фикрни сингдириш керакки, улар ўртага қўйилган мақсадларга эришиш ўзларига боғлиқ эканлигини, яъни бу нарса уларнинг собитқадам ғайрат-шижоатига, фидокорлигига ва чексиз меҳнатсеварлигига боғлиқ эканлигини англаб олишлари керак”².

Юртбошимизнинг “Тарихий хотирасиз келажак йўқ”, асарида комил инсон шакллантириш муаммосининг долзарблиги янада ёрқинроқ ва асослироқ таърифланади. “Биз комил инсон тарбиясини, - дейди Президент, - давлат сиёсатининг устувор соҳаси деб эълон қилганмиз. Комил инсон деганда бу, аввало, онги юксак, мустақил фикрлай оладиган, хулқ-атвори билан ўзгаларга ибрат бўладиган билимли, маърифатли кишиларни тушунамиз. Онгли, билимли одамни олди-қочди гаплар билан алдаб бўлмайди, у ҳар бир нарсани ақл, мантиқ тарозисига солиб кўради. Ўз фикр ўйи, хулосасини мантиқ асосида қурган киши етук одам бўлади”¹.

Ислом Каримов комил инсон тарбиясида асосий эътиборни янги педагогик ва ахборот технологияларига асосланган таълимнинг узлуксизлигига, таълим сифатини, касб-корини ошириш билан боғлиқ масалаларга қаратиб шундай ёзади: “Юксак малакали мутахассислар - тараққиёт омили” асарида шундай ёзади: “Бировни ўқитадиган, тарбия қиладиган инсон, аввало, ўзи ҳар жиҳатдан баркамол бўлмоғи шарт. Замон талаблари шуки, профессор ва ўқитувчилар ўзларида мавжуд билим ва савия

¹ Шарифхўжаев М. Ўзбекистонда очик фуқаролик жамиятининг шаклланиши. - Т.: Шарқ, 2003, 294 б.

² Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли – Т.:Ўзбекистон, 1992

¹ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. Т.:Шарқ, 1998

билан чекланиб қолмасдан, хорижий мамлакатлар тажрибасини, биз энди бошлаган йўлни илгари босиб ўтган давлатлар тажрибасини қунт ва сабот билан ўрганиб, мағзини чақиб, ундан кейин ўз талабаларига сабоқ беришлари зарур”².

Умумий хулоса шуни, Ўзбекистон мустақил давлат сифатида тсивилizatсиялашган концитутсиявий демократик ҳуқуқий мақомига эга бўлиш учун қисқа давр ичида мустақиллик ғояларини шакллантиришдан уни амалга ошириш ва такомиллаштиришгача бўлган мураккаб тадриж босқичларни, янги жамият қурилишининг ўзига хос йўлини босиб ўтди. Бу йўл ижтимоий-иқтисодий ва реал муносабатларни, уларнинг маънавий-диний эътиқодлари, руҳияти, менталитети ҳамда хулқ-атвор нормаларидан йўғрилган дунёқарашни инобатга олган ҳолда танланди.

Миллий рух, онг ва тафаккур, дунёқарашни, ижтимоий-иқтисодий ва ҳуқуқий онги ўзгариши асносида рўй бераётган ўзгаришлар Ўзбекистонда очик фуқаролик жамияти асосларини шакллантиришнинг ҳал қилувчи бош тақдирломон омилига айланаётганлиги, шубҳасиз, ўз кутилган самараларини бермоқда.

2.2. И.А.Каримов асарларида ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамияти қуриш муаммоларининг акс эттирилиши.

Президентимиз И.А.Каримов ўзининг кўпгина асарларида давлат ва ҳуқуқ масалаларига катта эътибор бериб ўтади. Жумладан, “Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир”,-деб номланувчи асарида: “Биз яқин ўтмишимизда синфий ҳукмронликнинг қуроли сифатида давлат ҳақидаги марксча ғояларни шиор қилиб олиб, бу назарияни догма, давлат ва ҳуқуқни эса синфий қураш, синфий рақибларни енгиш воситасига айлантирган эдик. Демократия

² Уша жойда

шароитларида эса давлат ижтимоий карама-қаршиликларни зўрлик ва бостириш йўли билан эмас, балки ижтимоий келишув, халқ таъбири билан айтганда, муросаи мудора билан баргараф этиш воситасига айланади”¹, деб таъкидлаб ўтган.

Шунингдек, Президентимиз И.А.Каримов “Давлат тушунчаси, унинг маъно-моҳияти тубдан ўзгарди. У ислохотларнинг бош ташаббускори ҳамда уларни мувофиқлаштирувчи асосий кучга айланди. Давлат бозор иқтисодий муносабатларига вазминлик билан, пухта ўйланган ҳолда, босқичма-босқич ўтишни амалга оширмоқда”² дейди. Шунингдек, “ислохотларнинг дастлабки босқичида давлатнинг фаол роли асосий ваколатлари, энг аввало, ижро этувчи ҳокимиятнинг ихтиёрида бўлишини тақозо этади. ...Шу билан бирга, ҳозирги шароитда Ўзбекистоннинг янги давлатчилигини мустаҳкамлаш учун жамиятнинг сиёсий институтлари тизимида давлатнинг ролини янада аниқроқ белгилаш керак. Бу энг аввало, миллий хавфсизлик асосларини мустаҳкамлаш, мамлакатнинг барқарорлигини қатъий сиёсий ва иқтисодий тараққиётини сақлаб қолиш нуқтаи назаридан алоҳида аҳамият касб этмоқда”², деб кўрсатади.

“Ҳуқуқий демократия қарор топар экан, унда республика аҳолисининг барча қатламлари манфаатлари, барча ижтимоий гуруҳларнинг миллий ва маданий ҳақ-ҳуқуқлари муҳофаза этилади.”²

"Мустақил Ўзбекистон ўз халқи танлаб олган йўл-очиқ эркин бозор иқтисодиётига асосланадиган одил жамият, кучли демократик ҳуқуқий давлат қуриш йўлидан босқичма босқич олға бормоқда. Биз барпо этаётган давлат, аввало умумжаҳон цивилизациясига, давлат қурилиши соҳасида

¹ И.А.Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3. –Т.: Ўзбекистон, 1996. –Б.19-20.

² И.А.Каримов. Янгича фикрлаш ва ишлаш-давр талаби. Т.5. –Т.: Ўзбекистон, 1997. –Б.107.

² И.А.Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари.-Т.: Ўзбекистон, 1997. -Б.159-161.

² И.А.Каримов. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. -Т.: Ўзбекистон, 1996. -Б.15.

тараққий этган бошқа халқлар эришган тажрибаларга ва ўзимизга хос миллий анъаналарга, ижтимоий қадриятларга асосланмоқда."³

“Маълумки, биз ҳам иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш, фуқаролик жамияти асосларини барпо этиш, инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш, давлатимизни демократик давлат даражасига кўтариш, тараққий топган мамлакатлар ва халқларнинг ҳаёт даражасига етказиб боришни ўз олдимизга мақсад қилиб қўйганмиз.”⁴

“Биз ўз давлатимизни кураётган эканмиз, қуйидаги тамойилларга асосланамиз. Биринчи тамойил-аждодларимизнинг қадимий маданиятидаги барча улуғвор қадриятларни тиклаш. Иккинчиси-буюк меросимизни жаҳон цивилизациясининг барча ютуқлари билан бирлаштириш. Учинчиси-Ўзбекистон улкан ресурсларга эга. Фақат минерал-хомашё, фақат пахта эмас, фақат олтин ёки бошқа нарсалар эмас, яъни республика эга бўлган тўртинчи ресурс-улкан интеллектуал ресурсдан иборат”.⁵ Биз танлаб олган тараққиёт йўли конституцион асосга эга. Бу йўл Ўзбекистондаги барча аҳоли манфаатларига ҳар жиҳатдан мос тушади.

Айнан шундай йўл ўзбекистонликларнинг муносиб турмуш кечириши учун кафолат бўла олади, миллий анъаналар ва маданиятнинг қайта тикланишини таъминлайди.

“Мамлакатимиз мустақиллигини мустаҳкамлаш, миллий давлатчиликни шакллантириш, ҳуқуқий демократик давлатни барпо этиш ва фуқаролик жамиятини қарор топтиришдек улуғ орзу-умидлар билан яшар эканмиз, ижтимоий фанлар соҳасидаги илмий изланишлар ва уларнинг натижаларига алоҳида эътибор бермаслик мумкин эмас”.¹

“Буюк давлат, буюк келажагимизга эришиш учун оқил, маърифатли, айна пайтда ўзининг ўтмиши, улуғ қадриятлари, миллати билан

³ И.А.Каримов Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. "Ўзбекистон" 1995 йил 3- бет.

⁴ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва тинчлик учун курашмоқ керак. Т.10. –Т.: Ўзбекистон, 2002. –Б.249

⁵ И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлида. Т.6. –Т.: Ўзбекистон, 1998. –Б.286-290.

¹ И.А.Каримов. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т.2. -Т.: Ўзбекистон, 1996. -Б.260.

фахрланадиган ва келажакка ишонадиган инсонларни тарбиялашимиз керак”.²

Президентимизнинг юқоридаги фикрларидан ҳуқуқий демократик давлатни қуриш учун илм-фанни ривожлантириш, уларнинг хулосаларидан унумли фойдаланиш ва амалиётга жорий қилиш, таълим соҳасини мукаммаллаштириш ва илғор техника ва технологиялардан фойдаланган ҳолда комил инсонларни шакллантириш лозим, деган хулосага келиш мумкин.

"Пировард Мақсадимиз ижтимоий йўналтирилган барқарор бозор иқтисодиётига, очиқ ташқи сиёсатга эга бўлган кучли демократик ҳуқуқий давлатни ва фуқаролик жамиятини барпо этишдан иборат."³

Президентимиз И.А.Каримов асарларини, маърузаларида, нутқларида миллий давлатчилигимизнинг ривожланишига тўсиқ бўлган асосий омиллар, уни бартараф этиш йўллари ва ривожлантириш истиқболлари ҳақидаги асосий ғояларни, йўналишларни кўрсатиб ўтган. У Ўзбекистон ХХИ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари асарида: “Ҳозир биз бу йиллар мабойнида миллий давлатчиликка пойдевор қўйилганлигини ишонч билан айта оламиз. Эски маъмурий-буйруқбозлик тизими ва унга мос бўлган ҳокимият ва бошқарув органлари барҳам топтирилди. сиёсий ва иқтисодий бошқариш ҳамда тартибга солишнинг кўпгина тузилмалари ва органлари тугатилди. Улар маъмурий буйруқбозлик тизимининг, марказлаштирилган «режалаш-тақсимлаш» иқтисодиётининг устунлари эди. Улар демократик кадриятлар ва тамойилларга йўналтирилган янги давлатчиликнинг қарор топиши ва эркин бозор иқтисодиётининг пойдеворларини яратиш йўлидаги асосий тўсиқ бўлиб келди.

1992 йил декабрида Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қабул қилиниши мамлакат ҳаётида улкан сиёсий воқеа, янги Ўзбекистонни

² И.А.Каримов. Биздан озод ва обод Ватан қолсин. Т.2. -Т.: Ўзбекистон, 1996. -Б.261.

³ И.Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. "Ўзбекистон" 1995 йил 9- бет.

қарор топтириш жараёнидаги муҳим қадам бўлди. Ўзининг Асосий қонунида давлат тузуми принципларини, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини, жамиятни ривожлантиришнинг иқтисодий негизлари ва стратегик йўналишларини мустаҳкамлаб қўймаган давлат чинакам суверен давлат бўла олмайди. Конституция суверен давлатимизнинг қонунчилик-ҳуқуқий негизини шакллантиришнинг асосий пойдевори, мустақил давлатчилигимизнинг тамал тоши бўлди.

Конституцияга мувофиқ, давлат ҳокимияти органларининг аввалги тоталитар тузимдан мутлақо фарқ қиладиган, ҳокимиятларнинг, яъни қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд ҳокимиятларининг бўлиниши принципига асосланган тизими яратилди,¹ деб кўрсатиб ўтган. Албатта ҳар бир давлат ҳуқуқий ва демократик тарзда шаклланиши учун ушбу ҳокимиятнинг бўлиниши тамойилига амал қилиши лозим. “Ҳуқуқий давлатнинг асосий белгиси,-дейди Президентимиз И.А.Каримов, барча фуқароларнинг қонун олдида тенглиги, Конституция ва қонунларнинг устунлигини таъминланишидир”¹. Шунингдек, Президентимиз И.А.Каримов ушбу фикрни давом эттириб “қонунийлик ва ҳуқуқ тартибот тантана қилмаса, шахснинг ҳуқуқлари ва эркинликлари, қаттиқ интизом, ички уюшқоқлик ва масъулият устувор бўлмаса, қонунлар ва анъаналар ҳурмат қилинмаса, ҳуқуқий давлатни тасаввур этиб бўлмайди”², дейди.

Шунингдек, “давлатнинг моҳияти бутунлай, тубдан ўзгарди. Давлат дастлабки босқичда жамиятни янгилашнинг энг фаол кучига айлангани ҳолда, ислохотларнинг бош ташаббускори ва йўналтирувчиси, ижтимоий ҳаётдаги янги ғояларнинг асосий амалга оширувчиси бўлиб қолди.

Янги ўзбек давлатчилигини қарор топтиришнинг биринчи босқичидаги вазифалар бажарилиши Ўзбекистоннинг халқаро обрў-эътибори ортиши ва

¹ И.А.Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсақасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари.-Т.: Ўзбекистон, 1997. -Б.155.

¹ И.А.Каримов. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. -Т.: Ўзбекистон, 1996. -Б.125.

² И.А.Каримов. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. -Т.: Ўзбекистон, 1996. -Б.44-46.

мустаҳкамланишида, жаҳон ҳамжамиятидаги кўплаб мамлакатлар билан дўстлик ва ҳамкорлик муносабатларини ўрнатишда ва ривожлантиришда ўз ифодасини топади.

Ўзбекистон мустақил, суверен давлат сифатида энг обрўли ва нуфузли халқаро ташкилотларнинг аъзоси бўлди”³.

Албатта ҳар бир давлат ўзи якка ҳолда, бошқа давлатлар билан алоқасиз ривожлана олмайди. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси мустақилликнинг илк кунларидан бошлаб ҳорижий мамлакатлар ва халқаро ташкилотлар билан мустаҳкам ва ўзаро манфаатли алоқани йўлга қўйишга киришди.

Маълумки, жаҳонда юз бераётган сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ўзгаришлар давлатга ҳам таъсир этмай қолмайди. “Айтайлик, ҳозир жаҳоннинг олис бир бурчагида қандайдир воқеа содир бўлса, зум ўтмай бутун дунёга маълум бўлади. Ва бу воқеа ер юзининг бошқа бир четида дарҳол акс садо беради. Биздан узоқ-узоқ минтақалар ва ҳудудларда рўй бераётган яхши ва ёмон ишлар, уларнинг таъсирлари ҳам ҳаётимизга яшин тезлигида, биздан сўраб-нетиб ўтирмасдан кириб келаверади. Замонавий ахборот майдонидаги ҳаракатлар шунчалар тиғиз, шунчалар тезкорки, энди илгаригидек, ҳа, бу воқеа биздан жуда олисда юз берибди, унинг бизга алоқаси йўқ, деб бепарво ўтириб бўлмайди.”, шунинг учун жаҳонда юз бераётган ҳар бир воқеага ўз вақтида тегишли муносабат билдириш ва ундан хулоса чиқариш лозим. Ушбу хулосалар бошқалар томонидан қилинган хатони бизнинг давлатимиз томонидан такрорламаслик учун ўта муҳим аҳамиятга эгадир.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистон Республикасидаги ҳуқуқий ислохотлар-мамлакатимизда демократик ўзгаришларни амалга ошириш- бозор иқтисодиётининг ҳуқуқий асосларини яратиш, инсон ҳуқуқ ва

³ И.А.Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсақасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари.-Т.: Ўзбекистон, 1997. -Б.158.

эркинликларини таъминлаб бериш ва натижада демократик ҳуқуқий давлатни барпо этиш ва фуқаролик жамиятини шакллантиришга қаратилмоқда. “Демократиянинг асл моҳияти-инсон қадр-қиммати, ҳурмати ҳамма нарсадан улуғ, деган ақидадан иборат бўлмоғи лозим”.¹

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов: “Биз шунчаки демократик жамият эмас, демократик одил жамият қурмоқчимиз. Ана шундай давлат ва жамиятни қуриш, ҳақиқий демократик кадриятларни вужудга келтириш-бизнинг бош концепциямиз ва миллий равнақимиз асосидир”, деган ғояни илгари сурган. “Мамлакатимизда адолат тамойиллари амал қилиши, барқарорлик ҳукм суриши учун уч субъектнинг, яъни давлат, жамият ва фуқароларнинг ўзаро муносабатларидаги қонунийлик асос бўлади. Бошқача айтганда, ана шу уч субъект-давлат, жамият ва инсон муносабатларида уйғунликка, уларнинг манфаатлари бир-бирига мос келишига эришилсагина, ота-боболаримиз орзу қилган адолатли жамият барпо бўлади.”

Шунингдек, И.А.Каримов демократик жамиятнинг тамойилларини ҳам кўрсатиб ўтган. У бу ҳақда шундай дейди: “Маълумки, демократик жамиятнинг халқаро миқёсида эътироф этилган тамойиллари бор. Инсоннинг ўз хоҳиш-иродасини эркин билдириши ҳамда уни амалга ошириши, озчиликнинг кўпчиликка бўйсунуши, барча фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилиги, давлат ва жамият бошқарувида қонун устуворлиги, давлатнинг асосий органлари сайланиши, уларнинг сайловчилар олдида ҳисоб бериши, тайинлаш йўли билан шакллантириладиган давлат органларининг сайловчи ташкилотлар олдидаги жавобгарлиги ва бошқалар шулар жумласига киради”.²

"Демократик жамият - бу энг аввало, фуқаролик жамиятидир. Чинаккам демократиянинг олий мазмуни эса шахслараро, миллатлараро ,давлат ва

¹ И.А.Каримов. Янгича фикрлаш ва ишлаш-давр талаби. Т.5. -Т.: Ўзбекистон, 1997. -Б.148.

¹ И.А.Каримов. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. Т.3. -Т.: Ўзбекистон, 1996. -Б.8.

ижтимоий-сиёсий муносабатларни уйғунлаштиришдан иборат. Бунда инсон ва жамият, жамият ва давлат ҳокимияти тинч-тотув яшайди".²

“Айни пайтда фуқаролик жамияти албатта ҳуқуқнинг олий даражадаги ривожини тақозо этади. Ўз навбатида бундан, ҳозирги замон фуқаролик жамияти ҳуқуқий жамият бўлади, деган хулоса келиб чиқади. Лекин республикамиздаги катта ҳуқуқий ўзгаришлар, ҳуқуқий ислохотлардаги ютуқларни қайд этган ҳолда ҳуқуқий тизимни такомиллаштиришнинг кейинги истиқболларини белгилаш ҳамда унинг устувор йўналишини аниқлаш ҳам муҳимдир”.²

“Эркин фуқаролик жамиятига дунёдаги кўп-кўп давлатлар асрлар давомида тўпланган тажриба ва демократик анъаналарни ривожлантира бориб етиб келган. Биз бундай жамиятни қуришни, барпо этишни орзу қилмоқдамиз ва шунга интилоқдамиз. Лекин бу гўзал орзуга эришмоқ учун тинимсиз интилиш, жамият ҳаётининг барча соҳаларини такомиллаштириш, умуминсоний кадриятларни ижодий ўрганиб, ўз заминимизга татбиқ этиш лозим. Шу билан бирга миллий ўзига хослигимизни, асрлар синовидан ўтган анъаналаримизни, ҳамиша иймон-эътиқод билан яшаш каби ҳаётий тамойилларимизни ҳам сақлаб, юксалтириб боришимиз зарур.”¹

Президентимиз ўз асарларида, маърузаларида фуқаролик жамияти тўғрисида алоҳида тўхталиб ўтади. У Ўзбекистон ХХИ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари номли асарида “Биз учун фуқаролик жамияти-ижтимоий макон. Бу маконда қонун устувор бўлиб, у инсоннинг ўз-ўзини камол топтиришга монелик қилмайди, аксинча, ёрдам беради. Шахс манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари тўла даражада рўёбга чиқишига кўмаклашади”², дейди.

Шунингдек, И.А.Каримов Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз номли асарида “Фуқаролик жамияти бу-ўзини-ўзи бошқаришдир. Унинг

² И.А.Каримов. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида Т.: Ўзбекистон 1995 262-бет.

¹ И.А.Каримов. Ўз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурмоқдамиз. –Т.: Ўзбекистон, 1999. –Б.20.

² И.А.Каримов. Ўзбекистон ХХИ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. –Т.: Ўзбекистон, 1997. –Б.173.

биринчи ва асосий тамойили шу.”, “ўзини ўзи бошқариш органлари-бизнинг келажагимиз. Фуқаролик жамияти қурмоқчи эканмиз, унинг асосларини ташкил этувчи пойдевор мана шу органлар бўлади”³, деган ғояларни илгари суради.

“Маърифатли дунёда “фуқаролар давлати” деб гапирилмайди. “Фуқаролар жамияти” дейилади. Давлат бошқа нарса, фуқаролар жамияти бошқа нарса. Бундай жамиятда давлат ташкилотларидан кўра жамоат ташкилотларининг қадри баландроқ туради. Куч ишлатувчи тузилмалар, вазирликлар, маҳаллий ҳокимият давлат ташкилотлари тизимига киради.

Жамоат ташкилотлари эса фуқароларнинг ихтиёрий бирлашиши асосида ташкил топади. Биз бунга эришишга ҳаракат қилмоғимиз лозим.

Шунинг учун ҳам бизнинг асосий мақсадимиз-бир киши ёки жамоат ташкилотларининг фикри давлат тузилмаларининг фикридан устунроқ бўладиган фуқаролар жамияти қуришдан иборат”⁴ дейди.

Юқорида биз Президентимиз И.А.Каримовнинг демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамияти қуриш ҳақидаги фикрларини таҳлил қилиб чиқдик. Улардан қуйидаги хулосаларга келиш мумкин.

Давлат қурилиши соҳасида қуйидагилар асосий вазифалар ва тамойиллар бўлиб ҳисобланади:

- Давлат ислоҳотларнинг бош ташаббускори ҳамда уларни мувофиқлаштирувчи асосий куч бўлиши;
- Давлат бозор иқтисодий муносабатларига вазминлик билан, пухта ўйланган ҳолда, босқичма-босқич ўтишни амалга ошириш;
- давлатчиликни шакллантириш, ҳуқуқий демократик давлатни барпо этиш ва фуқаролар жамиятини қарор топтириш учун ижтимоий фанлар соҳасидаги илмий изланишлар ва уларнинг натижаларига алоҳида эътибор бериш;

³ И.А.Каримов. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. Т.9.-Т.: Ўзбекистон, 2001. Б.317-322.

⁴ И.А.Каримов. Бунёдкорлик йўлидан. Т.4. -Т.: Ўзбекистон, 1996. -Б.80.

- аждодларимизнинг қадимий маданиятидаги барча улуғвор кадриятларни тиклаш;
- буюк меросимизни жаҳон цивилизациясининг барча ютуқлари билан бирлаштириш;
- қонунлар ва анъаналарни ҳурмат қилиш;
- **Бошқа давлатлар билан дўстлик ва ҳамкорлик муносабатларини ўрнатиш ва ривожлантириш.**

Демократик-фуқаролик жамият эса қуйидагиларга асосланиши лозим:

- инсоннинг ўз хоҳиш-иродасини эркин билдириши ва уни амалга ошириши;
- озчиликнинг кўпчиликка бўйсунуши;
- барча фуқароларнинг тенг ҳуқуқлилиги;
- давлат ва жамият бошқарувида қонун устуворлиги;
- давлатнинг асосий органлари сайланиши, уларнинг сайловчилар олдида ҳисоб бериши;
- тайинлаш йўли билан шакллантириладиган давлат органларининг сайловчи ташкилотлар олдидаги жавобгарлиги ва бошқалар.

Шундай қилиб Президентимизнинг асарларини, маърузаларини, нутқларини таҳлил қилиб чиқиш орқали ушбу асарларда, маърузаларда, нутқларда ҳуқуқий демократик давлат ва фуқаролик жамиятининг деярли барча жабҳалари кўрсатиб берилганлигининг гувоҳи бўлдик.

ИИИ -БОБ. МАҲАЛЛА ДАВЛАТ БОШҚАРУВИНИНГ ДАСТЛАБКИ БЎҒИНИ СИФАТИДА.

1.1. Фуқаролик ўзини-ўзи бошқариш органларининг демократик тамойиллари.

Ривожланган демократик мамлакатларда XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб давлат бошқарувининг номарказлашуви натижасида ўзини ўзи бошқариш органлари жамиятнинг асосий институтларидан бирига айланди.

Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш (Фарбда «муниципал» дейилади) деганда, у ёки бу маъмурий-худудий бирликлардаги аҳоли ваколатларини ифодаловчи, шунингдек, сайланган органлар ва уларнинг маъмуриятлари томонидан амалга ошириладиган, маҳаллий аҳамиятга эга бўлган ишларни бошқариш тушунилади.

Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш назарияси дастлаб ХВИИИ асрнинг иккинчи ярмида Фарбий Европада пайдо бўлган. Унинг табиати ва жамиятдаги ўрни маҳаллий ҳокимиятлар ва ўзини ўзи бошқариш органларининг фуқаролар томонидан сайланиш принципи ғоялари билан боғлиқдир. Янги тарихнинг илк даврида фуқаролар томонидан сайланадиган ўзини ўзи бошқариш органларининг мустақиллиги концепцияси, уларнинг қишлоқ жамоалари ва шаҳарлардаги ишларига раҳбарлик қилишда марказий ҳокимиятга нибатан алоҳидалик ҳамда бошқарувнинг мустақиллигига имконият яратади. Бу органларга давлат бошқаруви соҳасидан ташқаридаги алоҳида бир бўғим сифатида қараш русумга кирди.

1985 йил 15 октябрда Европа иттифоқи томонидан қабул қилинган «Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш тўғрисидаги Европа Хартияси» нинг 3 моддасида бу тушунча қуйидагича ифодаланган: «маҳаллий ўзини ўзи бошқариш деганда маҳаллий ўзини ўзи бошқариш органларининг ўз маъсуллигида, маҳаллий аҳоли манфаатлари асосида, қонунлар доираси унинг давлат ишларининг аксарият қисмини бошқариши ва уни реал уддалай олиш қобилиятига айтилади. Бу ҳуқуқлар эркин, яширин, тенг, тўғридан – тўғри умумий сайловларда сайланган аъзолардан иборат кенгашлар ёки мажлислар томонидан амалга оширилади. Кенгашлар ёки мажлислар ўзларига ҳисоботлар бериб борувчи ижроия органларга эга бўлиши мумкин. Бу қоидалар фуқаролар мажлисларига, референдумларга ёки фуқаролар тўғридан-тўғридан иштирок этишининг қонун йўл қўйган бошқа шаклларга мурожат этишни истисно этмайди»¹.

¹ Ўзбекистоннинг янги тарихи. 1 китоб. Туркистон чоризм мустамлакаси даврида. - Т.:Шарқ, 2000.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 105 моддасида ўзини ўзи бошқариш органларига қуйидаги ҳуқуқий таъриф берилган: «шаҳарча, қишлоқ, ва овулларда, шунингдек улар таркибидаги маҳаллаларда фуқароларнинг еғинлари ўзини ўзи бошқариш органлари бўлиб, улар икки ярим муддатга раисни (оқсоқолни) ва унинг маслаҳатчиларини сайлайди. Ўзини ўзи бошқариш органларини сайлаш тартиби, фаолиятини ташкил этиш ҳамда ваколат доираси қонун билан белгиланади». Конституциявий асосдан келиб чиқиб, 1999 йил 14 апрелда қабул қилинган «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг тўғрисида» ги (янги таҳрири) қонуннинг 1 моддасида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш тушунчаси қуйидагича таърифланди: «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариши – фуқароларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунлари билан кафолатланадиган, уларнинг ўз манфаатларидан, ривожланишнинг тарихий хусусиятларидан, шунингдек миллий ва маънавий қадриятлардан урф-одатлар ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ҳал қилиш борасидаги мустақил фаолиятдир»².

Маҳаллий ўзини ўзи бошқариш, машҳур олим Алексис де Токвилнинг талқинича, «шундай бир сиёсий институтки, у нафақат сиёсатчилар учун, балки умуман барча фуқаролар учун бир мактабдир. Бу институтга хос бўлган имкониятлар шу қадар юксакки, у фуқароларнинг кенг сиёсий иштироки учун шарт-шароитлар яратиб беради. Ўзини ўзи бошқариш органлари сиёсий маданият элементларини шакллантиришнинг ҳам беқиёс омилидир»¹.

Мамлакатимизда ўзини ўзи бошқариш органлари фуқаролик жамиятининг асосий интитути сифатида йилдан йилга такомиллашиб бормоқда. Шунингдек мазкур органларнинг бошқарув тизимидаги кўламининг кенгайиб бориши билан ҳуқуқий давлатнинг ўз ваколатларини

² www.pravo.uz

¹ www.lex.uz

демократик тамойиллар асосида амалга ошириши учун қулай ва кенг инкониётлар пайдо бўлмоқда.

«Маҳалла» арабча сўздан келиб чиқиб, «шаҳар ичидаги шаҳар» маъносини англатади. Тарихчи олим Наршаҳий «Бухоро тарихи» асарида бундан 1100 йил илгари маҳалла халқнинг бошқарув услуби эканлигини ёзган эди. Қадимда маҳалла нафақат ижтимоий, балки маъмурий - ҳудудий тузулма тарзида ҳам этироф этилган. Алишер Навоийнинг «Ҳайратул – аброр» («яхши кишиларнинг ҳайратланиши») асарида қудаги банд учрайди: «Шаҳарлар отини маҳолот этиб, Бўлди чу юз шаҳар Ҳирий от этиб». Маҳалланинг «Шаҳар ичидаги шаҳарча» деган мазмуни юқоридаги ташвиҳдан кўриниб турибдики, ўрта асрларда Ҳирий деб аталган Хирот шаҳри юзта кичик «шаҳарча» - маҳаллалардан ташкил топган экан.

Узоқ йиллар маҳалла тарихи ва социологиясини тадқиқ этган Америкалик олим Д.Карлайл қуйидагиларни ёзади: «оила ва дўст – ёронлар маҳалла турмушининг бош асоси бўлиб келган ва шундайлигича қолади. Улар шахсий муносабатларнинг тамал тоши саналади. Улар «сулола» деб аталувчи, кишиларни бирлаштирувчи ва ажратувчи ўта муҳим тармоқ тузилмасини яратди. Яқинлик муносабатларга асосланган ҳамда насл насаб принциплари билан митинлашган маҳалла ўзбеклар дунёга келадиган, тарбияланадиган ва одатда ўзининг бутун ҳаётини ўтказадиган жой ҳисобланади. Дўстлик барқарор тушунча бўлган маҳаллада мойиллик сингдирилган бўлади. Ҳамма маҳалла теварагида парвона бўлар, шахсий садоқат бутун бўйлаб тарқалар, баъзан эса бутун бошли минтақани қамраб олар эди. Бундай анъанаярастлик шароитида кимнингдир тажрибаси шихсий мулоқотлар доирасида тасарруфидан ташқарига тез тарқалиб кетади. Шахс ҳар қандай масофадан туриб сулола аъзоларининг никоҳ тантаналари, маросимларида қатнишиши мумкин. Ранг –баранг оилавий - қаридошчилик алоқаларининг маҳалладан ташқарида ҳам, кундалик турмушда тоши бор, лекин улар маҳалланики сингари тош боса олмайди»¹.

¹ Ўзбекистоннинг янги тарихи. 1 китоб. Туркистон чоризм мустамлакаси даврида. - Т.:Шарқ, 2000.

Собиқ СССР даврида маҳалла институтининг мазмуни ва вазифалари бутунлай издан чиққан эди. Бу даврда маҳаллалар ўзининг мақомини йўқотдилар. Уларнинг асосий фаолияти собиқ коммунистик партиянинг маҳаллий ташкилотларини қўллаб-қувватлашдан, шунингдек, маҳаллий анъана ва урф-одатлар, одоб – ахлоқ меъёрларини ташвиқот- тарғибот қилиш, оилалардаги маросимлар ва бошқа тадбирларни ўтказишда коммунистик партиянинг «кўз ва қулоғи» бўлиб туриш кабилардан иборат бўлиб келди. Бу даврда қадимдан маънавий, таълим ва тарбия масалаларини ҳал этиб келган маҳалаларнинг ўрни деярли йўққа чиқарилади.

Ўзбекистонда мааллалар миллий мустақиллик даврига келибгина, ўзини ўзи бошқариш органига айланади. Ўзбекистон Конституцияси маҳалла мақомини фуқароларни ўзини-ўзи бошқариш органи сифатида мустаҳкамланади. Мамлакатда шаҳарча, посёлка, қишлоқ, овул ва маҳалла фуқаролар йиғинлари ўзини ўзи бошқариш органлари ҳуқуқий мақомини олдилар.

Мустақиллик йилларида маҳалла тарихий ва ривожланган мамлакатлардаги тушунчада аниқ белгиланган ижтимоий-демографик, маданий-маънавий ва ҳудудий-маъмурий бирлик сифатидаги мақомга эришди. У ўз ҳудудидаги фуқаролар ўртасида анъаналар ва урф-одатлар, инсоний, хўжалик, ҳуқуқий муносабатлар бирлигини ташкил этгани ҳолда фуқароларнинг ўзаро ижтимоий муносабатларини боғлаб туриш воситасига айланди.

Мустақиллик даврида маҳалланинг ташкилий, ижтимоий ва ҳуқуқий мақомини мустаҳкамлаш борасида чуқур ислохотлар амалга оширилди. Энг аввало, «маҳалла» атамаси тарихда биринчи марта Конституцияга киритилди. Унга аҳолининг ўзини ўзи бошқарувининг ноёб шакли сифатидаги конституциявий ҳуқуқий мақом берилди. 1992 йилда Ўзбекистон Президентининг «Республика «Маҳалла» хайрия жамғармасининг фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» ги, 1998 йилдаги «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини қўллаб-

қувватлаш ҳақида» ги, 1999 йилдаги «Аҳолини аниқ йўналтирилган ижтимоий мадад билан таъминлашда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ролини ошириш тўғрисида» ги Фармонлари, шунингдек, кам таъминланган ва кўп болали оилаларни ижтимоий ҳимоя қилишга қаратилган қатор фармон, қарорлар, қонунлар ва бошқа маъёрий ҳужжатлар эълон қилинганлиги унинг исботидир.

Ҳозирги даврда маҳаллаларни ижтимоий мавқеини ошириш борасида олиб борилаётган ишлар иккита йўналишни назарда тутди. Биринчиси, маънавий вазифа бўлиб, у халқимизнинг минг йиллик тарихидаги ноёб, энг азиз анъаналарни, кадриятларни қайтадан тиклаш ва ривожлантиришдан иборат. Иккинчиси, сиёсий вазифа бўлиб, у Президент И.А.Каримовнинг маҳалла институтини бугунги замон талабларига мувофиқ тарзда тиклаш, шунингдек, вилоят, шаҳар, туман ҳокимликлари зиммасига юкланган кўпчилик вазифа ва ҳуқуқларни фуқаролар ўзини-ўзи бошқариш органларига, яъни маҳаллаларга бериб, улар мақомини жой-жойига қўйиб, шу тариқа жамиятимиз ҳаётини демократиялашда янги ва жуда муҳим имкониятларга эришишдан иборатдир.

Маҳалла фуқаролар йиғини ижтимоий таъминот органлари ва бошқа ҳомий ташкилотлар билан биргаликда ижтимоий ёрдам, кам таъминланган оилалар ва ёлғиз кишиларга беғараз моддий ёрдам ажратиш ишининг барча ташкилий жиҳатларини ўзи мустақил равишда бажаради. Шу билан барга, маҳаллалар ўз ҳудудларида экологик муаммоларни ечиш ва аҳоли моддий аҳволини яхшилаш, ҳашар йўли билан кўкаламзорлаштириш, тозалаш ишларига жалб қилиш, маҳаллий аҳоли ўртасида атроф-муҳитни асраш юзасидан тушунтириш ва тарбиявий ишлар олиб боришга ҳам масъулдир. Албатта, бу каби фаолиятлар фуқаролар фаоллигини ошириш воситасида амалга оширилмоқда.

Ҳуқуқий демократик давлатда сайлов қонунлари ва уни ўтказиш муҳим ўринни эгаллайди. Бунинг ёрқин исботини фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига сайлов ўтказиш ҳам истисно эмас. 2001 йил май –

июнь ойларида мамлакатимизда ўзини ўзи бошқариш органлари-маҳалла, овул, қишлоқ, шаҳарча фуқаролар йиғинларига ўтказилган сайлов бу соҳа раҳбарларининг етук кадрлар ҳисобига сифат жиҳатдан ўзгаришига олиб келди. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Кенгашининг 2001 йил 12 апрелдаги «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига сайлов ўтказишни ташкил этиш тўғрисида»ги қарорида ташкилотчилик қобилиятига ҳамда аҳоли ўртасидаги юқори обрў-эътибор ва ҳурматга сазовор бўлган, давлат ҳокимияти органлари ваколатларининг бир қисми босқичма-босқич фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига берилиши муносабати билан ушбу органлар олдида турган вазифаларни ҳал этишга қодир бўлган шахслар орасидан фуқаролар йиғинлари раис ва уларнинг маслаҳатчилари лавозимларига номзодлик танлаш мақсади қўйилди.

Маҳалла фуқаролар йиғинларидаги оқсоқоллар сайлови миллионлаб фуқароларни бефарқ қолдирмади. Барча сайловчилардан фаол иштирок, ўз нуқтаи назарини ифода этишга интилишлар очик сезилиб турди. Мамлакатдаги ўзини ўзи бошқариш органларининг 9627 та (қишлоқ, овул, шаҳарча, маҳалла) йиғинлари раислигига жамоатчи ишчи гуруҳлари томонидан тавсия этилган 22 минг нафардан ортиқ номзод орасидан танлаб олиниши сайловларнинг муқобиллик асосида ўтишига ва фуқаролар йиғинлари раислигига муносиб номзодларни сайланишига инкон яратди.¹

Ўзини ўзи бошқариш органларига бўлган сайловлар натижаси шуни кўрсатдики, бу сайловлар аҳолининг кенг қатламлари учун ижтимоий-сиёсий фаоллик бағишлади ва ўзига хос демократия мактаби вазифасини ҳам ўтади.

Маҳаллаларнинг демократик жамиятнинг асоси сифатидаги ўрни йилдан-йилга юксалиб, маҳалла аҳлининг ижтимоий фикри тобора демократлашиб бормоқда. Янги аср бошига келиб, ҳар бир оила, маҳаллада яшаётган фуқаро ўз ҳаётини ва тақдирини маҳалласиз тасаввур қила олмайди. Республика «ижтимоий фикр» жамоатчилиги фикрини ўрганиш марказининг 2003 йил январда ўтказган соцологик сўровномаларда «маҳалла

¹ Ўзбекистоннинг янги тарихи. 1 китоб. Туркистон чоризм мустамлакаси даврида. - Т.:Шарқ, 2000.

оиладаги икки муаммоларни ҳал қила оладими?» деган савол берилган эди. Унда сўралган фуқароларнинг 63,1 фоизи ижобий жавоб бердилар. Шу билан бирга, сўралганларнинг 82,5 фоизи маҳалла йиғинининг кўни-қўшнилар ўртасидаги келишмовчиликни бартараф этишига, 84,4 фоизи эса тўй, марака, дафн ва бошқа маросимларни ташкил эта олишига ишонади. Кўришиб турибдики, маҳалла фуқароларнинг бирламчи ҳаётиё эҳтиёжларининг ифодачисига айланиб бормоқда ².

2003 йилда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамасининг қарори билан тасдиқланган «обод маҳалла йили» дастурини (2003 йил 7-феврал) ҳаётда амалга ошириш натижасида барча маҳаллаларда улкан ишлар амалга оширилди.

Мустақиллик даврида ўзини ўзи бошқариш органларини фуқаролик жамияти институти сифатида илоҳ этиш ўзининг самарасини берди. Маҳаллалар мамлакатдаги аҳолини ўзини ўзи бошқариш жараёнларида иштирок этишлари, қарорлар қабул қилишда фуқаролар хоҳиш ва истакларини эътиборга олишга имкониятлар яратиши билан фуқаролик жамияти институтига айланиб бормоқда. Шунингдек, ҳозирги даврга келиб давлатнинг аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш, ижтимоий ҳимояга муҳтож оилаларни аниқлаш каби ваколатлари ҳам деярли маҳалаларга берилган. Шу билан бирга, маҳалалардаги тинч ва осайишта ҳаётни таъминлаш, оилаларни мустаҳкамлаш чора-тадбирларини кўриш, етимлар ва ёлғизлар қолган фуқароларга меҳр-муравват кўрсатиш, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқаришга доир интилишларини қондириш каби серқирра жамоавий бошқарув ҳам маҳалла фуқаролар йиғинлари фаолиятининг асосий йўналишини ташкил этмоқда. Лекин шу билан бирга ўзини ўзи бошқариш органларини демократлаштириш жараёнлари ҳали давом этади. Айниқса аҳолининг ҳуқуқий ва сиёсий маданиятини ошириш, сиёсий қарорлар қабул қилишда маҳалаларнинг ўрнини юксалтириш, маҳалаларни давлат ҳокимияти

² www.fikr.uz

органларида тўла мустақил бўлишини таъминлайдиган ҳуқуқий маҳанизмлар яратиш, фуқароларни маҳаллалар васитасида қонунлар ишлаб чиқиш ва қабул қилиш жараёнларидаги умумхалқ муҳокамаларида фаол иштирок этишларини таъминлаш яқин ислохотларнинг асосий вазифасидир.

3.2. Маҳалла - ўзини ўзи бошқарув тизимининг муҳим ижтимоий органи.

Тарихий манбаларда қайд этилишича, жез даврининг ёдгорлиги бўлган Сополлитепапя 8 та оила яшаган. Уларни фақат уруғ жамоасигина емас, балки и.ч. манфаатлари ҳам бирлаштириб турган. Кейинчалик уларнинг сафига патриархал тизим асосида 100 дан ортиқ оилалар келиб қўшилган. Катта оилалар жамоасини улар орасидан сайланган оқсоқол бошқарган. Оқсоқоллар ўз навбатида олий оқсоқоллар кенгашига бирлашган. Оқсоқоллар, одатда, жамоа — қишлоқ ҳаёти билан боғлиқ барча масалаларни олий кенгаш орқали ҳал қилишган. Мил. ав. 3-а.дан мил. 5-а.нинг бошларигача Фарғона (Паркана) давлатида ҳам оқсоқоллар кенгаши муҳим вази-фаларни ҳал етган. Кенгаш, асосан, сулҳ тузиш, вазирлар таркиби ва солиқларни тайинлаш, уруш еълон қилиш, жамоа ишларига сафарбар этиш каби масалалар билан шуғулланган.

Азалдан ўзбек маҳаллалари чинакам миллий қадриятлар маскани бўлиб келган. Ўзаро меҳр – оқибат, аҳиллик ва тотувлик, эҳтиёжманд, ёрдамга мухтож кимсалар ҳолидан хабар олиш, етим – есирларнинг бошини силаш, тўй – томоша, ҳашар ва маъракаларни кўпчилик билан бамаслаҳат ўтказиш, яхши кунда ҳам, ёмон кунда ҳам бирга бўлиш каби халқимизга хос урф – одат ва анъаналар авваламбор маҳалла муҳитида шаклланган ва ривожланган. Халқимизга хос ўзини ўзи бошқариш тизимининг бу ноёб усули қадим – қадимдан одамларнинг нафақат тилида, балки дилида, бутун ҳаётида чуқур жой эгаллагани бежиз эмас. Биз “Маҳалла – ҳам ота, ҳам она”

деган ҳикматли нақлни ана шу ҳаётий ҳақиқатнинг ифодаси сифатида қабул қиламиз.

Муҳтарам Президентимиз Ислоҳ Каримов, боя эслаганимиз, “Юксак маънавият – енгилмас куч” асарларининг биринчи бобидаги “Маънавиятни шакллантирадиган асосий мезонлар” деб номланган фаслида маҳалла бошқаруви, унинг маънавиятимизни шакллантиришдаги ўзига хос ўрни ва мавқеига алоҳида тўхталиб ўтадилар.

Бу асарда маҳалланинг азалдан миллий қадриятлар маскани бўлиб келгани айтилиб, жумладан, шундай ёзилади: “Халқимизга хос ўзини-ўзи бошқариш тизимининг бу ноёб усули қадим-қадимдан одамларнинг нафақат тилида, балки дилида, бутун ҳаётида чуқур жоғаллагани бежиз эмас. Биз “Маҳалла – ҳамота, ҳамона” деган ҳикматли нақлни анашу ҳаётий ҳақиқатнинг ифодаси сифатида қабул қиламиз”¹

Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш жараёнлари бошқарув тизимини мунтазам шакллантириш ва такомиллаштириб боришни ўзининг миллий қадриятларига ва давлатчилиги тарихида шаклланган анъаналарига таяниб иш кўришни тақозо этмоқда. Зеро, ўтиш давридаги вазиятни тўғри баҳолаган мамлакатимиз раҳбарияти, замон руҳига мослашувчи илғор мамлакатларнинг ютуқлари билан тарихий меросимизни уйғунлаштириш асносида миллий бошқарув тизимлари пойдеворини мустаҳкамлаб бормоқда.

Бу аснода ўзини ўзи бошқарув тизимининг миллий ифодаси ва Ўзбекистондаги ижтимоий ҳаёт тарзининг маҳаллий кўринишдаги шакли маҳалланинг ҳам ўрни беқиёсдир. Бозор иқтисодиётига ва умуминсоний тамойилларга асосланган ҳуқуқий демократик жамият қуриш жараёнида, маҳалла жамиятнинг асосий таянчи бўлиб қолиши табиийдир. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Биринчи чақириқ ўн тўртинчи

¹ Islom Karimov. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: “Ma'naviyat” nashriyoti, 2008. 122-bet.

сессиясидаги маърузасида Президент И. Каримов: «Маҳаллий ҳокимият органлари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари бажарадиган вазифалар доирасини кенгайтириш, уларга давлат ваколатларининг бир қисмини босқичма-босқич топшириш лозим. Бунда энг муҳими, аҳолининг касб ва ижтимоий таркиби манфаатларини янада тўлароқ ифодалаш ва ҳимоя қилишда нодавлат, жамоат тузилмаларининг ҳуқуқ ва мавқеъларини ошириш даркор. «Кучли давлатдан кучли фуқаролик жамияти сари» деган сиёсий қурилиш дастурининг моҳияти ана шунда яққол намоён бўлади. Айнан шундай ёндашув фуқароларнинг ўзларига ўз ҳаёти ва бутун жамият ҳаётини бошқаришда ва ташкил этишда кенг иштирок этиш учун имконият яратади»¹ - деб алоҳида кўрсатиб ўтди.

Шу боисдан, Ўзбекистонда жамият қурилиши тизимини мустаҳкам пойдеворини яратишда маҳалланинг ўрни катта эканлигини ва ўзини ўзи бошқарув органларининг бошқарув тузилмасини бугунги кун талаблари руҳида ўрганиб унинг назарий ҳамда амалий аҳамиятларини социологик жиҳатдан ёритиш муҳим илмий аҳамиятга эгадир.

Маҳаллий ўзини ўзи бошқарув органлари таркибини фуқаролар йиғинлари, хусусан маҳаллалар ташкил этади. Жамиятда ўзини ўзи бошқарув тизимининг муҳим органи бўлган маҳалла - бу ҳудудий, касбий, турли ёшга оид ва бошқа шу каби турли хил ижтимоий гуруҳлардан ташкил топган ижтимоий тизимдир. У мана шу ижтимоий гуруҳларнинг қизиқиши ва иродасини ўзида мужассамлаштириб, уларни ижтимоий ҳаётга жорий қилувчи умумий ҳамда алоҳида ҳолатларни намоён қилади.

Бугунги кундаги ўзини ўзи бошқарув тизимининг тараққий этиб бориши - демократик жамият тараққиётининг асосий йўналишларидан биридир. Чунки ўзини ўзи бошқарув тизими ижтимоий тизим сифатида кишиларнинг турли хил фаолиятларини, улардаги ташаббускорликни ва таклифларни инобатга олган ҳолда қонун доирасида уларнинг тезда амалга

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда.// Ўзбекистон овози. 1999 йил 15 апрель 28-29 б.

ошишини таъминлайди. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 101-моддасида шундай дейилади: «Маҳаллий ҳокимият органлари, Ўзбекистон Республикасининг қонунларини, Президент фармонларини, давлат ҳокимияти юқори органларининг қарорларини амалга оширадилар, халқ депутатлари қўйи Кенгашлари фаолиятига раҳбарлик қиладилар, Республика ва маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни муҳокама қилишда қатнашадилар»¹.

Республикамиз мустақилликка эришганидан сўнг, жамият ичида кичик жамият номини олган - *маҳалла* тизимини раванқ топтириш, унинг ўзига хос миллий бошқарув шаклини ишлаб чиқиш, Ўзбекистон халқининг ижтимоий муаммоларини ўрганиб, унга амалий ёрдам берувчи жамиятнинг ижтимоий бир бўлаги ҳисобланмиш ушбу тизимни махсус ҳайрия жамғармасини тузиш тўғрисида фармон қабул қилинди.

Маҳалланинг маънавий ҳолати тўғрисида фикр юритилар экан, албатта, унинг бошқарув тизимида муҳим аҳамият касб этган субъект тушунчасига эътибор қаратишлик илмий мазмун касб этади. Маҳалла субъектининг ўзига хос хусусиятини ундаги бошқарув функцияси бажаради. Чунки айнан шу функция орқали маҳалланинг самарали иш фаолияти намоён бўлади.

Ҳар бир маҳалла ўзига хос географик жойлашувга, ўзига хос турмуш тарзига эга бўлганлигидан келиб чиқиб, бу муқим маконда истиқомат қилаётган аҳолининг турли миллатга ёки бир миллатга мансублигига асосланиб, ҳар бир маҳалланинг ўз ижтимоий-иқтисодий ривожланиш дастурини яратиш мақсадга мувофиқ. Маҳалла бугун фуқароларнинг мустақил фаолиятини, уларни жамиятнинг турли доиралардаги ижтимоий муносабатларини, давлат ва жамият бошқарув структурасини ташкил этишдаги ҳамда ижтимоий жамоаларнинг ҳаёт фаолиятини таъминловчи ва шу билан биргаликда ўз аъзоларини ижтимоий ҳаёт олдида қўйилган саволларга жавоб беришдаги иштирокини белгилайди. Кузатишлар ва олиб

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. - Т.:Ўзбекистон, 2012. 35-б.

борилган тадқиқотлар асосида Ўзбекистон ҳудудида маҳаллаларни қуйидаги тўртта асосий қисмга ажратиш мумкин:

- 1) Шаҳарлардаги анъанавий маҳаллалар,
- 2) Шаҳарлардаги квартал маҳаллалар,
- 3) Шаҳарчалардаги маҳаллалар,
- 4) Қишлоқ маҳаллалари.

Маҳалланинг бугунги кундаги ижтимоий ҳолатига эътибор қаратиладиган бўлса, унда қуйидагиларни кузатиш мумкин: **биринчидан**, оила муҳофазаси, **иккинчидан**, ободонлаштириш, кўкаламзорлаштириш ва тозалик, **учинчидан**, ижтимоий ҳимояда фаол иштирок этиш, **тўртинчидан**, маънавият ва ижтимоий ҳуқуқни шакллантириш, **бешинчидан**, сиёсий фаолликни ошириш ва ҳоказо. Лекин, биз ўйлаймизки ҳали ҳамон бу муаммолар ва жараёнлар чуқур ўрганилмаган, уларга етарлича аҳамият берилмаган. Ҳолбуки, шундай экан олдинда ушбу фаолиятлар бўйича қилинадиган амалий ишлар ҳали беҳисоб ва улар ўз ечимини кутиб ётибди.

Сорокин шунга ўхшаш ҳолатларни биологик таъсирланиш жараёни деб баҳолайди. Унинг фикрича, «Инсон ижтимоий организм бўлиб, табиатдаги барча тирик организм сингари яшаш учун муҳим бўлган барча шароитларга эҳтиёж сезади»¹. Ҳукумат томонидан маҳаллага эътибор кучайтирилаётганлигининг асосий сабабларидан бири - ижтимоий алоқадорликни шакллантирувчи ва кишиларни ижтимоий гуруҳ сифатида боғловчи жараёнларнинг мавжудлигидир. Бу жараёнлар а) *индивидлар*, б) *муносабатлар*, в) *ташаббускорлик* бўлиб, ушбу ҳолатларнинг мавжудлиги кишиларни бир-бири билан ўзаро муносабатда ва алоқадорликда ҳамда жамоавий бирликда бўлишига имконият яратади. Бу ҳолатлар тезлик билан амалга ошиши учун улар бир-бири билан ёнма-ён яшамоғи ва уларни ўзаро муносабатга тортувчи сабаблар шакллантирилиши керак. Чунки ана шу

2. Сиддиков Р.Р. Представительные органы и непосредственная демократия в системе местного самоуправления. - Т., «Университет», 1993. 88-б.

сабаблар уларни ўзаро жипслаштириши ва жамият ҳаётида фаол иштирок этишини таъминлайди.

Қадимги юнонлар демократия терминини ишлаб чиққанларида, табиий-ижтимоий жараёнга эътиборни қаратган эдилар, яъни кишилар ўзлари яшаётган жойга хос бўлган имкониятларни яратадилар. Демак, демократия - бу халқ ҳокимияти ёки халқ бошқаруви сифатида оммани турли табақалари ижтимоий фаоллигини тақозо этади. ўз-ўзидан равшанки, халқ иштирок этадиган ва ўз ижтимоий моҳиятини мумкин қадар тўла намоён эта оладиган халқчил тизим – бу ўзини ўзи бошқарув тизимидир. Халқ бошқарув тизимида фаол иштирок этар экан, у ўзининг ижтимоий-сиёсий фаолиятини ошириб боради, демак у жамиятнинг маънавий ва ижтимоий ҳаётига кириб боради ҳамда тобора уни жамият тараққиёти ва равнақи ўйлантириб кўяди.

Шахснинг ижтимоий муносабатларга киришиши йиқилиб қолган ижтимоий муаммолар ҳамда ҳар хил воқеликлар ва тафсилотлар тўғрисида ҳукм юритиш ёки хулоса чиқариш имкониятини беради. Бу ҳолат ўз навбатида фуқароларнинг сиёсий фаоллик ролини ортиб бориши учун замин хизматини бажаради. Кузатишлар шуни кўрсатади, яъни маҳалла муносабатларида барча қатламлардаги кишиларнинг иштирок этиши бир текис ҳолатда кечади. Бу эса жамиятда ўрта қатлам муносабатларини шаклланишига ёрдам беради. Бир-бирлари билан ўзаро ижтимоий муносабатларга киришиш оқибатида маҳалланинг одамлар ҳаётига яқинлиги, аҳоли турмуш тарзи ва кундалик ҳаёти билан уйғунлиги кўп жиҳатдан жамиятда демократик жараёнларни чуқурлаштириш имкониятини янада тезлаштиради.

Одамларнинг ҳатти-ҳаракати, воқеликка ва ҳар қандай янгиликка нисбатан муносабати, энг аввало юксак ахлоқ-одоб, шарқона вазминлик, ота-боболаримизга хос мулоҳазамандлик, қийин ва мураккаб вазиятларда шахсий манфаатлардан умумдавлат ва умумхалқ манфаатларини устун қўйиш, жамоа учун яшаш каби инсоний фазилатларга қаратилган. Бу ва шунга ўхшаган

миллий қадриятлар жамиятдаги оқилона сиёсат туфайли умуминсоний қадриятлар даражасига кўтарилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида» янги таҳриридаги қонуннинг 6-моддасида айтилганидек, «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятининг асосий принциплари демократизм, ошкоралик, ижтимоий адолат, инсонпарварлик, маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ечишда мустақиллик, жамоатчилик асосида ўзаро ёрдам»¹. - деб белгиланган. Айтиш мумкинки, Ўзбекистонда амалга оширилаётган маҳалла демократияси, унинг халқ ҳаётига яқинлиги, аҳоли турмуш тарзи ва кундалик ҳаёти билан уйғунлиги сабабли кундалик ҳаёт тарзимизда қайтадан қарор топаётган бошқарув тизими сифатида ўз ифодасини топмоқда.

Жамият таракқиётидаги ҳар қандай ўзгаришлар, янгиликлар, айниқса инсоният ривожига катта туртки берадиган жараёнлар, кашфиётлар ўз-ўзидан юз бермайди. Бунинг учун аввало асрий анъаналар, тегишли шарт-шароит, тафаккур мактаби, маданий-маънавий муҳит мавжуд бўлмоғи керак. Ўзбекистон Республикасининг асосий куч-қудратини манбаи - бу халқимизнинг умуминсоний қадриятларга содиқ қолганлигидир. Ўзбекистондаги ана шундай умуминсоний қадриятлар сарчашмаларидан бири маҳалла тизими эканлиги тўғрисида юқорида тўхталиб ўтган эдик. Унинг нуфузини ошириш, ижтимоий, сиёсий, тарбиявий, улкан маънавий масалалардан бири бўлиб қолмоқда. Президент И. Каримов «Туркистон» газетаси мухбирининг берган саволларига - «Маҳалла, таъбир жоиз бўлса, кишилиқ жамиятида алоҳида тарбиявий аҳамиятга молик бўлган ўзига хос маскандир дейиш мумкин. Бу ноёб тажриба аҳолининг маҳалла бўлиб яшаш тарзи жаҳоннинг бошқа мамлакатларида кам учрайди. Шунинг учун ҳам инсонни жамият билан бирга яшашга ўргатадиган, шу руҳда тарбиялайдиган

¹ «Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир». – Президент Ислам Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2010 йил 28 январь.3-б

бирламчи ва бекиёс макон-бу маҳалладир»,¹ - деб жавоб қайтаришида, ушбу тизимнинг оммабоп жараёнга айлантириш айти муддао эканлиги тўғрисидаги ғоя деб ифодаласа бўлади.

Мустақил Ўзбекистон танлаган тараққиётнинг “ўзбек модели” иқтисодий, ижтимоий, сиёсий, ҳуқуқий, маънавий, маърифий ислохотларни амалга ошириш жараёнида фуқароларнинг жамият ва давлат бошқарувидаги ролини кучайтириш мақсадига қаратилган “Кучли давлатдан — кучли фуқаролик жамияти сари” тамойилини ҳаётга изчил татбиқ этишни кўзда тутди.

Демократик кадриятлар, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, фуқароларнинг ўз салоҳиятларини тўла рўёбга чиқариш, уларнинг социал-иқтисодий, ижтимоий-сиёсий фаоллиги, ҳуқуқий онги ва маданиятини ошириш, жамиятдаги турли манфаатлар мувозанатини таъминлашга даъват этилган кучли ва очиқ фуқаролик институтлари орасида маҳалланинг алоҳида ўрни ва нуфузи бор.

Маҳалла — халқимизга хос ўзини ўзи бошқаришнинг ноёб тизими. Истиқлол йилларидагина у Президентимиз Ислон Каримов таърифи билан айтганда, “таъсирчан ижтимоий фуқаролик идораси”, “ҳақиқий демократия дарсхонаси”га айланди. Давлатчилигимиз тарихида биринчи марта “маҳалла” тушунчаси мамлакатимиз Конституциясига киритилиб, жамият бошқарувидаги ўрни ва конституциявий мақоми қатъий белгилаб қўйилди.

Маҳалла институтининг тикланиши ва ривожлантирилиши миллий ва умуминсоний кадриятлар — яқин кўшничилик ва ўзаро ҳурмат, меҳр-оқибат, ёрдамга муҳтож одамларга ғамхўрлик қилиш, ёшларни ватанпарварлик, жамият олдидаги ўз бурчи ва жавобгарлигини теран англаш руҳида тарбиялашга хизмат қилмоқда. Маҳалла, том маънода, “халқ виждони”га айланиб, озод ва обод Ватан барпо этиш, халқ фаровонлигини таъминлашга

¹ Калонов К. Ўзбекистонда фуқаролик жамияти ролининг ошиб боришида маҳалла тизими ва унинг интеграцион фаолияти. || Ўзбекистонда жамоатчилик фикрини ўрганиш ва шакллантиришнинг долзарб муаммолари. Т.: «Ижтимоий фикр» жамоатчилик фикрини ўрганиш маркази, 2003.47-б.

йўналтирилган демократик ислохотларни амалга оширишда мустаҳкам таянч бўлаяпти.

Бугунги кунда мамлакатимизда фуқароларнинг 10 мингга яқин ўзини ўзи бошқариш органи фаолият юритаётир. Улар илгари давлат ҳокимияти маҳаллий органлари ваколатида бўлган ижтимоий-иқтисодий хусусиятга эга 30 дан ортиқ вазифани бажармоқда.¹

Ўзбекистонда аҳолини, айниқса, унинг ёрдамга муҳтож қисмини маҳалла орқали ижтимоий ҳимоя қилишнинг ноёб амалиёти тобора такомиллашиб бораёпти. Кам таъминланган оилалар, ёлғиз қариялар, ногирон ва етимларга моддий кўмак бериш, уларни моддий қўллаб-қувватлаш маҳалла орқали аниқ мақсадга йўналтирилган тарзда амалга оширилмоқда. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органи хайрли ишлари фуқаролар уйлари таъмирлаш, кам таъминланган оилаларга қорамоллар ажратиш, уларнинг фарзандлари учун ёзги дам олишни ташкил этиш, тўйларини ўтказишда ҳам намоён бўлмоқда.

Фуқаролик жамиятини шакллантиришда Юртбошимиз ташаббуси билан ташкил этилган Ўзбекистон “Маҳалла” хайрия жамғармасининг ўрни ва аҳамияти тобора ортмоқда. Ҳозирги вақтда жамғарма таркибида 14 ҳудудий бўлим, 196 туман ва шаҳар бўлинмалари фаолият кўрсатаёпти. Улар аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш билан бирга, бозор иқтисодиёти шароитларида маҳаллаларни ижтимоий-иқтисодий ва маданий-маърифий ривожлантиришга салмоқли ҳиссаларини қўшмоқдалар. “Маҳалла” хайрия жамғармаси ташаббуси билан умумхалқ ҳашарлари ўтказилмоқда, маҳаллаларни ободонлаштириш, фуқаролар йиғинлари марказларини куриш ва жиҳозлаш ишлари олиб борилаётир. У фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органига катта амалий ёрдам кўрсатаёпти. Жумладан, 3600 дан ортиқ фуқаролар йиғинлари замонавий компьютерлар, мебель ва зарур инвентарлар билан жиҳозланди. Маҳаллалар фаолиятини қўллаб-қувватлаш, ҳудудларни ободонлаштириш учун 4 миллиард сўмдан ортиқ маблағ

¹ Халқ сўзи, 2006 йил 16 март

йўналтирилди ¹.

Маҳаллалар ёшларни истиқлол ғоялари руҳида тарбиялаш, мамлакатимизда ҳаётга татбиқ этилаётган демократик ислоҳотлар моҳияти ва аҳамиятини тушунтириш, уларни турли зарарли оқимлар таъсиридан ҳимоя қилиш, соғлом турмуш тарзини қарор топтириш, болалар ва ёшларни спорт билан шуғулланишга жалб этишга муносиб ҳисса қўшмоқдалар. Оsoйишталикни таъминлаш, жамоат тартибини сақлашда маҳаллаларда ташкил этилган “Маҳалла посбони” жамоат тузилмалари фаолиятининг ҳам аҳамияти ортмоқда.

Мамлакатимизда демократик ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепциясида маҳалла фаолиятининг ҳуқуқий асосларини янада такомиллаштириш, унинг вазибалари кўламини кенгайтириш, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари билан ўзаро яқин ижтимоий ҳамкорлик муносабатларини таъминлаш алоҳида долзарб аҳамият касб этаётганлиги ҳисобга олинган ҳолда, амалдаги “Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида”ги ҳамда “Фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ва унинг маслаҳатчилари сайлови тўғрисида”ги қонунларга тегишли ўзгартиш ҳамда қўшимчалар киритилиши белгиланган. Фикримизча, бу қонунлар лойиҳаларини ишлаб чиқишда фуқаролар йиғинларининг роли ва мавқеини кучайтириш, уларнинг ваколатлари ва ҳуқуқларини янада кенгайтириш, шунингдек, ушбу тузилмалар раҳбарларининг масъулиятини ошириш, аynи чоғда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларига сайлов тизимини такомиллаштириш ҳамда янада демократлаштириш мақсадга мувофиқдир. Шу билан бирга, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан аҳолининг ёрдамга муҳтож қатламини қўллаб-қувватлаш, оилавий бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантиришга кўмаклашиш дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) ҳамда

¹ Халқ сўзи, 2006 йил 16 март

унинг маслахатчилари сайловини ташкил этиш ва ўтказиш бўйича ишчи гуруҳларини шакллантиришни фақат фуқаролар йиғинининг (вакиллар йиғилишининг) қарори билан амалга оширишни белгилаб қўйиш ўринлидир. Қолаверса, сайловнинг ташкил этилиши ҳамда ўтказилиши учун масъул бўлган органларнинг ваколатларини янада аниқроқ белгилаш ва чегаралаб қўйиш, жумладан, ишчи гуруҳларига фуқароларнинг вакилларини сайлаш бўйича тураржойлар, кўчалар, маҳаллалар аҳолисининг умумий йиғилишини ташкил этиш ҳамда ўтказиш ваколатини бериш, фуқаролар йиғинига (фуқаролар вакилларининг йиғилишига) фуқаролар йиғини раиси (оқсоқоли) маслахатчилари лавозимига тавсия этиладиган номзодларини кўрсатиш ваколатини бериш айтиш муддаодир. Шунингдек, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларида сайлов ўтказиш жараёнининг муддатларини қонунчилик тартибида белгилаб қўйиш талаб этилади.

Ўзбекистон “Маҳалла” хайрия жамғармасининг Ҳаракат режасида мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва кучли фуқаролик жамиятини ривожлантириш жараёнида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ролини ҳамда аҳолининг ҳуқуқий маданияти ва онгини ошириш, жамиятни маънавий-ахлоқий ривожлантириш масалаларига ҳам алоҳида эътибор берилган. Бу қонун ҳужжатлари, умумдавлат ва ҳудудий дастурларнинг ижро этилиши устидан жамоатчилик назорати тизимида фуқаролар йиғинларининг ролини янада оширишда ҳам ўз ифодасини топди.

Ҳақиқатан ҳам, халқимизнинг ҳикматли нақлига кўра, “Маҳалла — ҳам ота, ҳам она”. Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари маҳаллалардаги эҳтиёжманд оилаларни моддий ва маънавий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш билан бир қаторда, ёш оилаларга ҳар томонлама ёрдам бериш, ёшларнинг дунёқараши ва тафаккурини кенгайтириш, улар тарбияси масъулиятини ҳам зиммаларига олишлари жуда муҳимдир.

ХУЛОСА

Ўзбекистонда демократик жамият қуриш жараёнларини янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш билан боғлиқ ўтказилаётган туб ислохотлар ҳақида Президентимиз Ислам Каримов ўзининг «Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида» китобида шундай дейди: «Мақсадимиз – демократик, адолатли, фуқаролик жамиятини барпо этиш. Бу бизнинг эзгу орзумиздир, стратегиямиздир. Миллий тикланиш ҳамда ривожланиш умумий мафқурасининг ва кенг камровли дастурининг моҳияти шундадир»¹.

Бинобарин, Ўзбекистонда демократик ҳуқуқий давлат барпо этиш томон қўйилаётган қадамлар қанчалик тез ва шахдам бўлса эркин фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланишига ҳалақит берадиган тўсиқлар тезроқ олиб ташланишига имкон туғилади.

Демократик ҳуқуқий давлатда фуқаролар қонунларга муносабатини ўзгартиради. Қонунга ҳурматсизликнинг тугатилиши, барча соҳаларда қонун устуворлигини таъминлаш шаклланаётган фуқаролик жамияти барча цуктуралари ишини такомиллаштиришга олиб келиши муқаррардир.

Бозорнинг иқтисодий муносабатлари, сиёсий ислохотлар, мулкни давлат тасарруфидан чиқариш, плюрализм, кўппартиявийлик, фуқаролик жамияти, ҳуқуқий давлат ва шунга ўхшаш тушунчалар, фақат бир атама бўлмасдан, балки ривожланиш йўлидаги конкрет вазифалардир. Бу вазифалар ичида фуқаролик жамиятининг шаклланиши ва ривожланиши алоҳида ўринни эгаллайди.

Тараққиётнинг бугунги босқичи ҳақида ўйлаганда АҚШ, Англия, Франция каби ривожланган мамлакатларда ташкил топган ва ривожланаётган фуқаролик жамиятининг тажрибаси эътиборга лойиқдир.

Ҳозирги ривожланган давлатлар тажрибаси бизга фуқаролик жамиятини ташкил этиш ҳақидаги қуйидаги хулосаларни беради:

— ҳар бир мамлакатда фуқаролик жамиятига асос бўла оладиган кучли иқтисодий қудратга эга бўлган халқ хўжалигини яратишга эришиш;

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида – Т.:Ўзбекистон,1995

— сиёсий ва носиёсий соҳаларда чинакам демократик принципларнинг чуқур илдиз отишига йўл очиш ва имкон яратиш;

— демократик Конституция асосида халқ манфаатлари ва жамият эҳтиёжларини ўйлаб ишлаб чиқилган давлат сиёсатини амалга оширишга кодир бўлган ҳокимиятга эга бўлиш;

— цензура билан чекланмаган эркин матбуот бўлиши, яъни кенг инфор­мацион муҳит яратишга йўл очиш;

— кучли мухолифат бўлишига қарамай унинг фаолиятини чегараламаслик, балки у билан сиёсат бобида мулоқотда бўлиш.

Бу хулосалар асосида фуқаролик жамиятининг таърифи ўз-ўзидан келиб чиқади. Ҳар бир фуқаронинг ёши ва жинсига қараб табиий имкониятларини тўлиқ намоён этишга ва ундан тўла фойдалана олишга шароит яратиб бера оладиган жамият фуқаролик жамияти деб аталади.

Биринчидан, фуқаролик жамиятида ҳар бир фуқаро ўзининг иқтисодий, сиёсий, ижтимоий ва маданий соҳалардаги қобилият ва имкониятларидан тўла фойдаланиши керак. Иқтисодий имкониятлар натижасида фуқаро ўз оиласи фаровон турмуш даражасини таъминласа, сиёсий қобилиятдан фойдаланиб давлат бошқаруви жабҳаларида фаол қатнашади.

Иккинчидан, эркинлик тўғрисида гап борар экан, шуни таъкидлаш керакки, эркинлик фуқаролик жамиятининг энг долзарб муаммосидир. Эркинликни қуруқ ваъзхонлик билан амалга ошириб бўлмайди. Бунинг учун энг аввало, моддий имконият зарур. Бошқача айтганда, моддий эркинликсиз маънавий эркинликка эришиб бўлмайди. Давлатга моддий қарамлик сақланиб қолар экан, қанчалик ҳуқуқий ҳужжатлар бўлмасин, фуқаро эркин фаолият юргиза олмайди.

Учинчидан, Ўзбекистон мисолида гапирадиган бўлсак, табиийки, янги жамият барча соҳалардаги ишларни ҳали мустақил ҳал қила олмайди. Шунинг учун давлат жамият ишларининг ҳам асосий қисмини ўз зиммасига олади. Бу ҳаёт­ий талаб — мамлакатимизда амалга оширилаётган беш тамойилнинг бири — давлат бош ислохотчи бўлишида ўз ифодасини топади.

Шундай қилиб, давлат нафақат ўз вазифасини, балки жамият хизматини ҳам бажармоқда. Мустақилликка эришган мамлакатларнинг иқтисоди, ижтимоий тизими, сиёсий салоҳияти, маънавияти ривожланган сари, халқ оммасининг барча соҳалардаги маданияти ўсгани сари аца-секин шароит этилиши билан мулкдорлар ва сармоядорлар синфи ривожланади. Бу эса фуқаролик жамиятининг ривожига олиб келади.

Тўртинчидан, ривожланиш борасидаги машҳур беш тамойилнинг бирида иқтисодий сиёсатдан устуворлиги таъкидлаб ўтилади. Иқтисодий катта урғу беришнинг чуқур маъноси бор. Ўзбекистоннинг келажакда буюк мамлакат бўлиши учун асосий муаммолардан бири — ялпи миллий маҳсулот ишлаб чиқаришни аҳолини жон бошига камида 15-20 минг АКШ долларига этказиш ҳам фарз, ҳам қарзидир. Бу — мўл-кўлчилик яратиш деган гап. Бундай кўрсаткичга этиш учун, Ўзбекистон иқтисодини кўп марта ўстириш керак бўлади. Бунга эришиш фуқаролик жамиятини барпо қилишдаги ҳал қилувчи омилдир.

Бешинчидан, ўсишнинг ўзи одамларнинг мулкка бўлган муносабатларини кескин ўзгаришни тақозо қилади. Биз учун бу ўринда ривожланган мамлакатларда шаклланган ижтимоий-синфий муносабатларни ҳам ўрганиш зарур бўлади. Ривожланган давлатларда асосан уч синф ташкил топган — бойлар, ўрта мулкдорлар ва камбағаллар синфлари. Республикамиз мустақилликка эришганидан сўнг энг катта ўзгаришлардан бири шу бўлдики, мулкдорлар ва сармоядорлар синфи шакллана бошлади. Эндиликда ишбилармон, тадбиркор, ғайратли кишиларга кенг йўл очилди. Улар ҳузур-ҳаловатини бузиб ўзлари учун ҳам, давлатимиз учун ҳам бойлик орттиришга виждонан меҳнат қиладиган синф бўлиб шаклланмоқда. Давлат улар учун зарур имкониятлар яратиб барча йўллар билан қўллаб-қувватламоқда ва рағбатламоқда. Бу синф вакиллари қанча кўпайса иқтисодий тараққиётимиз одимлари тезлашади ва кишиларимиз турмушига файз-барака киради. Ҳаётда бойларимиз сони ўсгани сари уларнинг фуқаролик жамиятининг шаклланишида, ижтимоий ҳаётимизда ҳиссалари ўсиб бормоқда.

Олтинчидан, мулкдорлар ва сармоядорларимиз кураётган (айниқса чет эл компаниялари билан бирга) корхона ва устахоналар, савдо ва маиший хизмат кўрсатиш тармоқлари фуқаролар учун янги иш жойлари бўлиб, одамларнинг тинч, фаровон ҳаётини таъминлаш билан уларнинг жамият ишларига фаол қатнашишларига кенг шароит яратади.

Еттинчидан, мулкдорлик манбаи ақл-заковатга асосланган ҳалол меҳнатдир. Ўз лаёқати ва меҳнати билан бойлик орттираётган кишиларни халқимиз ва жамиятимиз ҳурмат қилади. Бундай табиий йўл билан бойлик орттираётган ва бойлигини ўз халқи билан баҳам кўраётган замонавий бойлар каторига жамиятимиздаги вақтинчалик иқтисодий кийинчиликларидан фойдаланиб, иймон ва эътиқодини пуллаётганларни, порахўр шахсларни, яъни «сунъий бойларни» киритиш хато бўлади.

Саккизинчидан, фуқаролик жамиятининг қудратли иқтисодини барпо қилишда бойлар билан бирга ўрта мулкдорлар синфини шакллантириш бош масалалардан биридир. Ривожланган мамлакатларда бу синф мамлакат аҳолисининг тахминан 80 фоизини ўз ичига олса, бойлар ва камбағаллар 10 фойиздан — жами, 20 фоизни ташкил қилади. Бу синф фуқаролик жамиятининг фақат иқтисодий асосигина бўлмай, балки жамият ва давлат барқарорлигини таъминловчи катта ижтимоий кучдир. Жаҳон тажрибасидан маълумки, барча сайловларда қайси партия ва оқимлар шу ўрта синф қалбига йўл топса, улар манфаатини кўзлаб иш тутса ғалаба қилишларига ишонадилар. Бу синфга кичик ва ўта тадбиркорлар, ўқитувчилар, барча қишлоқ зиёлилари, соғлиқни сақлаш ходимлари, олимлари, хизматчилар ва бошқа соҳаларда хизмат қилаётган фуқаролар киради.

Тўққизинчидан, давлатчилик тарихида жамиятни бошқаришнинг бир қанча усулларини биламиз. Аммо қуйи бошқарув тизими сифатида — маҳаллаларни кўпгина давлат арбоблари ва сиёсатшунос олимлар фақат ўзбекларга хос миллий қадрият деб қарамасдан умуминсоний ва тсивилизатсияга хос қадриятлардан бири деб қарамокдалар.

Мустақиллигимиз туфайли маҳаллалар тажрибаси йиллар ўтиши билан янада сайқалланиб, замонлар талабига мослашиб бораверади.

Хуллас, Ўзбекистонда демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этиш, модернизация жараёнларини янада чуқурлаштириш, иқтисодий эркинлаштириш йўли мураккаб ва сермашаққат бўлса-да, бу кишилиқ олами тараққиёти учун ғоят зарур бўлган ишлардан биридир. Зеро, “Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари” ғояси “Келажаги буюк Ўзбекистон” ҳақидаги орзуларимизга айнан мос эканлигини кўрсатади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Президент асарлари:

1. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. –Асарлар, 1-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 1996.
2. Каримов И.А. Ўзбекистон – бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли– Т.: Ўзбекистон, 1993.
3. Каримов И.А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. –Т., “Ўзбекистон”, 1995.
4. Каримов И.А. Биз келажагимизни ўз қўлимиз билан қурамыз. Асарлар, 7-жилд. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 1999.
5. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт –пировард мақсадимиз. -Т.: “Ўзбекистон”, 2000,
6. Каримов И.А. Биз танлаган йўл – демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. Асарлар, 11-жилд. – Тошкент: “Ўзбекистон”, 2003.
7. Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарам бўлмайди. Асарлар, 13–жилд. Т.: “Ўзбекистон”, 2005.
8. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси, Вазирлар Маҳкамаси ва Президент Девонининг Ўзбекистон мустақиллигининг 16 йиллигига

бағишланган қўшма мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2007 йил 31 август.

9. “Мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилашни изчил давом эттириш – давр талаби”. Президент Ислом Каримовнинг 2008 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2009 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2009 йил 14 февраль.
10. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари // – Т: Ўзбекистон, 2009. – 56 б.
11. “Ўзбекистон Конституцияси – биз учун демократик тараққиёт йўлида ва фуқаролик жамиятини барпо этишда мустаҳкам пойдевордир”. – Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 17 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси // Халқ сўзи, 2009 йил 6 декабрь.
12. “Мамлакатимизни модернизация қилиш ва кучли фуқаролик жамияти барпо этиш – устувор мақсадимиздир”. – Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2010 йил 28 январь.
13. “Асосий вазифамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир”. – Президент Ислом Каримовнинг 2009 йилнинг асосий якунлари ва 2010 йилда Ўзбекистонни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2010 йил 30 январь.
14. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва

Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза), “Халқ сўзи”, 2010 йил 13 ноябрь (№ 220)

2. Қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар:

- 2.1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.-Тошкент. “Ўзбекистон” нашриёти, 2010.
- 2.2. 1990 йил 20 июндаги Мустақиллик тўғрисидаги декларация. ЎзССР Олий Кенгаши Ахборотномаси. – 1990. - № 16. - 18-б.
- 2.3. “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси тўғрисида”ги Конституциявий Қонуни. “Ўзбекистон Республикаси қонунлари тўплами”. - 2003 й., 9-10-сон.
- 2.4. “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг регламенти тўғрисида”ги Қонуни. - “Ўзбекистон Республикаси қонунлари тўплами”, 2003 й., 9-10-сон.
- 2.5. “Референдум яқунлари ҳамда давлат ҳокимиятини ташкил этишнинг асосий принциплари тўғрисида”ги Қонуни. - “Ўзбекистон Республикаси қонунлари тўплами”. 2003 йил 8-сон.
- 2.6. “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига сайлов тўғрисида”ги Қонун, “Ўзбекистон Республикаси қонунлари тўплами”. 2005 йил.
- 2.7. “Фуқаролар сайлов ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонун, Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг Ахборотномаси.-1994 йил, 5-сон.
- 2.8. Каримов И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси (Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маъруза), Ўзбекистон, 2010. -56 бет.

3. Махсус адабиётлар:

- 3.1. Тўлаганов А.Т. Давлат ҳокимиятининг вакиллик ва ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини ташкил этиш. Ўқув дарслиги. – Т.: Тошкент

Давлат юридик институти, 2002.

- 3.2. Тожихонов У. ва бошқалар, Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий ҳуқуқи. – Тошкент, 2001.
- 3.3. Ўзбекистон Республикаси Конституциясига шарҳлар. – Т.: “Ўзбекистон”, 2008 й.
- 3.4. Хусанов О.Т. Мустақиллик ва маҳаллий ҳокимият. – Т.: “Шарқ”, 1996.
- 3.5. Қаюмов Р. Ўзбекистон Республикасининг Конституциявий ҳуқуқи. –Т.: “Адолат”, 1998.
- 3.6. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси ва Сенатининг 2010 йил 12 ноябрдаги қўшма мажлисидаги “Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси” мавзусидаги маърузасини ўрганиш бўйича ўқув қўлланма. – Т.: “Иқтисодиёт”, 2011. - 280 бет.
- 3.7. Шарифхўжаев. М. Ўзбекистонда очик фуқаролик жамиятининг шаклланиши. Т., “Шарқ” , 2003.
- 3.8. Х.К.Каршибоев. Битирув малакавий ишларни бажаришга доир услубий курсатмалар. ГулДУ. 2003 йил.

4. Газета ва журналлардаги мақолалар:

- 4.2. Аббосхўжаев О. Ўзбекистонда парламент ислохотлари. – “Жамият ва бошқарув” журнали, 2004 йил, 1-сон.
- 4.3. Депутатлик халқ ишончи демакдир. – Ўзбекистон овози, 2004 йил, 16 ноябрь.
- 4.5. Эшматова Ф. Икки палатали парламент тизими, унинг принциплари ва моҳияти. – “Ҳаёт ва қонун” юридик журнали, 2004 йил 4-сон.
- 4.6. Хусанова М. Икки палатали парламент:депутатлар бирлашмалари. “Ҳаёт ва қонун” юридик журнали, 2005 йил, 1-сон.
- 4.7. Хусанов О. Ўзбекистонда икки палатали парламентга ўтиш зарурати. “Жамият ва бошқарув” журнали, 2004 йил, 3-сон.

15. . 4. Интернет ресурслари

16. www.пресс-сервисе.уз
17. www.глоссарй.ру.
18. www.уза.уз
19. www.дос.уз

ИЛОВАЛАР

Маҳалла демократия асоси.

**Кучли давлатдан – кучли
фукаролик жамияти сари**

**Демократия халқ тафаккури ва
жамоатчилиги асосидир.**

